

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKIMĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	17A
'Aho	Tūsite, 10 Sepitema 2019

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineta

'Eiki Palēmia

Samuela 'Akilisi Pōhiva

'Eiki Tokoni Palēmia

Sēmisi Lafu Sika

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Dr. Tu'i Uata

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmate Afi, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

Māteni Tapueluelu

'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisita Toutai

Sēmisi Taulangi Fakahau

'Eiki Minisitā ki he Fakamatata 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatata

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Mo'ui

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisita Ako & Ako Ngāue

Penisimani 'Epenisa Fifita

'Eiki Minisita Ngoue

Losaline Ma'asi

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Ma'afu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Tongatapu

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Vava'u.

Lord Tu'i'āfitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongō Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Siaosi Sovaleni

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Tēvita Lavemaau

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Sāmiu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Lavulavu

Fakafofonga Kakai 17, Ongō Niua

Vātau Hui

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 17A/2019
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

‘Aho: Tusite 10 Sepitema, 2019

Taimi: 10.00 am.

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me‘a ‘a e ‘Eiki Tokoni Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	KOMITI KAKATO:
		Ngaahi Lipooti Fakata’u
		4.1 Lipooti Fakata’u ‘a e Polisi Tonga 2016-2017
		4.2 Lipooti Fakata’u ‘a e Polisi Tonga 2017-2018
		4.3 Lipooti Fakata’u ‘a e Komisoni Ngaue Faka-Pule’anga 2017-2018
		4.4 Lipooti Fakata’u ‘a e MEIDECC 2017-2018
		Ngaahi Lipooti ‘A’ahi 2019
		4.5 Tongatapu 3
		4.6 Tongatapu 5
		4.7 ‘Eua 11
		4.8 Ha’apai 12
		4.9 Vava’u 14
		4.10 Niua 17
Fika 05	:	Ngaahi Me’a Makehe
Fika 06	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	6
Lotu	6
Ui ‘a e Fale	6
Poaki.....	7
Me’a ‘Eiki Sea Le’ole’o.....	7
‘Osi taimi fakahū mai ai ngaahi Fokotu’u pē Fokotu’u Tu’utu’uni ki Fale Alea	7
Kole ke hoko atu ta’etute lolo ki he mīsini vai fakakolo Ha’apai 13.....	8
Kole Pule’anga ki Ha’apai 13 ke fai ha fepotalanoa’aki ki he kole ta’etute lolo ki he vai fakakolo.....	8
Fokotu’u ke faitohi mai Ha’apai 13 ki he Potungāue Tānaki Tukupau kae fai ha sio ki he’enu kole.....	10
Fakatokanga Potungāue Polisi ki he kakai ke nau matu’aki tokanga ke malu’i ‘enua koloa fakatautaha.....	10
Tokanga ki hono alea’i faka’ilo e Fale Alea	12
Kole Sea Le’ole’o fai talanoa ‘i tu’a mo e Pule’anga ki he ‘isiu hopo mo e Fale Alea.....	12
Fale’i ‘Ateni Seniale ‘oua to e alea’i Fale Alea ‘isiu faka’ilo Fakle Alea he ko e talangata’a ia ki he Fakamaau’anga.....	12
Hoha’a ki he mafai he’ene tu’u he Lao ki he founa tānaki tukuhau levi ki he sipoti.....	13
Tali Minisita Pa’anga tānaki levi he Fale Pa’anga.....	13
Fakama’ala’ala Pule’anga he ngaahi Komisoni Tau’atāina ‘e 3 ngāue ki ai Kapineti	14
Tui Kapineti ‘ai 1 miliona he Patiseti ki he ngāue Komisoni ki he Sia Heulupe.....	14
Fehu’ia pe ‘oku kei hoko atu ongo Komisoni na’e tali lolotonga alea’i Patiseti	18
Faingata’a’ia Kapineti ko e ‘ikai ha patiseti ki he tu’utu’uni kuo fai mei he Fakataha Tokoni 20	
Fehu’ia pē ‘oku ‘ikai ha pa’anga talifaki e Pule’anga ke fakapa’anga ‘aki Komisoni Heulupe	21
Fakakatefito tali tu’utu’uni mei he Fakataha Tokoni he ‘i ai hano pa’ang & mamafa e tu’utu’uni.....	23
Feinga Kapineti ke fie fakatonu ki he Tu’i	23
Nēongo ‘ikai ha patiseti ki he Komisoni Sia Heulupe ka ‘oku feinga Pule’anga ke malava fakahoko	25
Tokanga pē na’e ‘i ai ha patiseti ma’a e Uafu ‘o Nomuka.....	28
Tui Ha’apai 12 ke faka’aonga’i 1 miliona ki he Komisoni Heulupe ke ngaahi uafu Nomuka.	29
Poupou Ha’apai 13 ke ngaahi uafu Nomuka.....	30
Tokanga ke maau ange ngāue ‘a e Fale.....	30

Fakamanatu ko e Fale fa’u Lao Fale Alea pea na’e paasi e Patiseti ko e Lao 32

Kole ke kau ongo Niua ke lele ai *TV* Tonga 33

Mahu’inga e feongoongoi ngāue mo e ngāue fakataha mo e Pule’anga..... 34

Fokotu’u ke ngāue’aki la ‘ata lahi ke mamata ‘akapulu ai kakai he teu tau ipu ‘akapulu ‘a māmani 34

Kelesi 35

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho:

Taimi: 1010-1015

Sātini Le’o: Me’a mai e Tokoni Sea e Fale Alea

Lotu

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mou me’a hifo hiva mai e lotu ‘a e ‘Eiki

(Kau kotoa e Hou’eiki Mēmipa hono hiva’i e lotu ‘a e ‘Eiki)

Mālō Hou’eiki mou fakamolemole pē kuo kamata’aki e lotu kā ‘oku ou vakai ki he’etau fakataha te’eki ke ma’u e kolomu pē ko e vaeua fakatatau ki he’etau tu’utu’uni ‘oku ou pehē mu’a ke tau ki’i mālōlō, tuku atu e ki’i miniti ‘e 15 tau ki’i mālōlō miniti ‘e 15 fakatatau ki he’etau Tohi Tu’utu’uni

(Mālōlō ai e Fale miniti ‘e 15)

<007>

Taimi: 1030-1035

Sātini Tokoni: Me’a mai Tokoni Sea e Fale Aleá. (*Lord Tu’ilakepa*)

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō. Mālō ‘oku ma’u ‘etau kolomú. Mou fakamolemole pē he to e ki’i ‘ova ange he miniti ‘e 15 ‘a ia na’a tau angamāheni ki aí. ‘E ...

<002>

Taimi: 1035-1040

‘Eiki Sea Le’ole’o: .. ‘oku ‘i ai a e me’a na’e tokanga ki ai e kau Mēmipa. Kalake, fai ‘etau taliuí, ka tau hoko atu.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Fokoni Sea ‘o e Fale Aleé. Tapu mo e ‘Eiki Tokoni Palēmia, Hou’eiki Minisitā e Kapinetí. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘a ‘Ene ‘Afió, kae’uma’ā e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí, kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘o e Falé ki he ‘aho ni, ‘aho Tūsite, 10 ‘o Sepitema, 2019.

(Na’e lele heni ‘a e taliui e Hou’eiki Mēmipa)

Kalake Tēpile: Sea, kole ke u to e fakaongo mu’a.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Io, lelei, Kalake.

Kalake Tēpile: 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Nōpele Vaha'i, Siaso Sovaleni, 'Akosita Lavulavu. 'Eiki Sea. Ko e ngata'anga ia 'o e taliui.

Poaki

Ko e poaki. 'Oku kei hoko atu e poaki folau 'a e 'Eiki Seá, poaki tengetange e 'Eiki Palēmiá, poaki folau e 'Eiki Minisitā Mo'ui, poaki folau mo e 'Eiki Minisitā Ngoue, poaki tengetange a 'Eiki Nōpele Fusitu'a, pea 'oku kei hoko atu mo e poaki 'a Tevita Lavemaau. Ko e Hou'eiki Mēmipa 'oku 'ikai ke tali mai honau úi, 'oku 'i ai e tui 'oku nau me'a tōmui mai pē. Mālō 'Eiki Sea.

Me'a 'Eiki Sea Le'ole'o

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. Fakatapu atu ki he 'Otua Māfimafi 'i hotau lotolotonga. Fakatapu atu ki he 'Ene 'Afió, Tupou VI, kae 'uma'ā e Ta'ahine Kuini, Nanasipau'u Tuku'aho. Fakatapu atu ki he Pilinisi Kalauní. Fakatapu ki he Hou'eiki e fonuá. Fakatapu atu ki Ha'a Matāpule, kae 'uma'ā e Kakai e fonuá. Fakatapu atu ki he 'Eiki Tokoni Palēmia, kae 'uma'ā e Hou'eiki Kapinetí. Fakatapu atu ki he Hou'eiki Nōpele, ko e kau Fakafofonga 'i he Fale Alea 'o Tongá. Fakatapu atu ki he kau Fakafofonga 'o e Kakaí, pehē foki ki he kau ngāue, mo kimoutolu kotoa pē 'oku tonu ke a'u ki ai e fakatapú. Hou'eiki, ko e talitali lelei kimoutolu 'e he motu'a ni, mālō ho'omou laumālie lelei, kei toka pē e 'ofa mo e melino 'a e 'Eikí 'i he ki'i fonua ko Tonga. Pea 'oku tau lau koloa, lau monū ai. Kei vilingia pē e fuká, kei lanumata pē e ...

<006>

Taimi: 1040-1045

'Eiki Sea Le'ole'o: ...'Oku tau ta'imālie he fakakoloa he 'Eiki hotau ngaahi lotofale mo e fāmili hā ho Mafimafi hotau lotolotonga 'oku kei laumālie lelei pē e kakai e fonua ko Tonga. Hou'eiki hangē ko e me'a 'oku mou mea'i ko 'etau taliui ko e ni'ihī pau pē 'oku ou fakamālō atu 'oku ou vakai pē 'oku 'i heni 'a e taha 'o e kau Minisitā, Minisitā 'o e MEIDECC mālō e folau foki mai 'oku mau talitali lelei e Feitu'u na ko u faka'amu pē Hou'eiki 'e pehe ni pē 'etau fonofononga atu hūfanga he fakatapu koe'uhī 'oku 'i ai 'etau ngāue 'oku ou tui pē ko e uike faka'osi te tau ki'i mālōlō faka'osi ki he uike 'uluaki ka tau lele atu pē hotau ngafa fatongia 'i he līpooti 'a'ahi pea mo e līpooti 'a e kau Minisitā, kau Minisitā kapau 'oku 'i ai pē ha'amou ngaahi līpooti mou 'omai 'a e līpooti ko ia ke tokoni ki he'etau ngāue.

'Osi taimi fakahū mai ai ngaahi Fokotu'u pē Fokotu'u Tu'utu'uni ki Fale Alea

Ko e taha e me'a 'oku ou ki'i fakamanatu kia moutolu kuo 'osi foki 'a 'Aokosi 'oku te'eki ke 'i ai ha Fokotu'u Tu'utu'uni pē ko ha Fokotu'u faka-Fale Alea pē ko e *Motion* pē ko e *Resolution*. Kā 'i he'ene pehē te tau fai pē 'etau tu'utu'uni tau hoko atu 'etau ngāue pea kapau 'oku 'i ai ha taha 'oku 'i ai ha'ane fokotu'u tu'utu'uni pē ke ngofua ke ke fokotu'u ngutu pē hūfanga he fakatapu pē ko ho me'a hake pē 'o fokotu'u mai 'oku 'i ai ha me'a 'oku mou fiema'u ke fakahoko he'etau ngāue.

'Oku 'i ai pē me'a si'isi'i te tau hoko atu ki ai te u tuku atu ki he Fakafofonga Fika 13 'o Ha'apai 'osi pē ko ia pea hoko mai e 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Nōpele ko eni mei 'Eua, pea hoko mai leva

‘a ‘Eua 11. Te tau ki’i foki leva ki he’etau taimi hangē ko ‘aneafi nau tuku atu pē ‘aneafi ‘a Ha’apai 12 fakamolemole ‘i he’etau tu’utu’uni, ‘io me’a mai Ha’apai 13.

Kole ke hoko atu ta’etute lolo ki he mīsini vai fakakolo Ha’apai 13

Veivosa Taka: Tapu atu pea mo e ‘Eiki Sea, ‘Eiki Sea mālō e kei fakalaumālie lelei e Feitu’u na fakahoko ho fatongia mamafa ‘o e Fale ni. Fakatapu atu ki he Palēmia Le’ole’o pea pehē foki ki he Hou’eiki Nōpele pehē foki ki he kau Fakafofonga e Kakai. Sea ko e fakamālō atu koe’uhī ko e ngāue lahi kuo fai mo e faingamālie kuo ma’u pea ‘oku ou ‘oatu pē ‘eku fakamālō mo ‘eku hounga’ia ki he Minisitā *Revenue* Tānaki Tukupau pē ko e *Custom* pē ko e Polisi koe’uhī ko e ngāue na’e ‘ofa’aki ki he si’i kāinga masiva ‘o Ha’apai pea fiefia ai e kāinga ‘a e tukuhau ki he ngaahi vai fakakolo pea mo e tukuhau ki he ngaahi misini ‘uhila fakakolo ‘o ta’etute fakafuofua ‘Eiki Sea ko e ta’u eni ‘e 5 si’i fiefia e kāinga he ngaahi ngāue ko ia kuo fakahoko kā kuo ma’u mai eni ia mei Ha’apai kuo fetu’utaki ange ‘a e kau ngāue ia ‘a e ‘Eiki Minisitā ke ta’ofi pea ko e me’a ia ‘oku fai ai ‘a e fakatangi ‘Eiki Minisitā he laumālie lelei e Feitu’u na ne hoko ho’o tokoni ko e to’o atu ia e kavenga ‘o e kāinga mei he fakasi’isi’i ‘enau tukuhau tānaki kae pehē ‘e he kau ‘ofisakolo Sea ‘uhinga pē ia ke to’o e tute mei he Poate Vai mo e Poate ‘Uhila ko e ongo fo’i kautaha lalahi pē ia ‘e ua ‘oku ‘uhinga ki ai ‘ena hoko atu hono fakahoko ‘o e tute, kā ‘oku ou tui ‘Eiki Minisitā ko e kau eni he taimi faingata’a ki he kāinga pea na’e si’i ha’u e kāinga ki Pangai ‘o nau si’i fetā’aki he ‘oku ‘i ai ‘a e founga ‘oku ‘omai ‘a e tohi mei he Fale Pa’anga ke ‘ave ia ki he pausa ke to’o he’enau tute ‘a e lolo ‘a e vai fakakolo mo e misini ‘uhila fakakolo. Pea nau si’i nofo ai ‘o hoko e tolu pea pehē ke nau foki tā ko e ko e ta’ofi ka nau pehē ‘enautolu ia ko e tuai hono ‘oange e ngofua mei Tonga ni ...

<007>

Taimi: 1045-1050

Veivosa Taka : ..ka ‘oku ou tui ‘Eiki Sea ko e kole ia pea mo e taukapo, ko e si’i kakai masivá, he ‘oku ou ‘ilo ko e taumu’a fisifisimu’a ia ‘a e tangata’eiki Palēmiá mo e Pule’anga ko ení, ke mu’omu’a ‘a e masivá, ‘o hangē ko e taumu’a ko ē ko ē ‘a *Trump* ‘i ‘Ameliká, ‘Amelika *first*. Pea ‘oku ou tui ko e anga ia e fakatangi. Neongo pē ‘oku ‘ikai ke ‘i heni e Minisitā ‘a e Toutai ‘Eiki Sea, ‘oku ‘i ai ‘a e si’i kole pē mo e fakamālō ki he Minisitā ko ení he lahi hono ngaahi fatongiá, ka ‘oku ou tui ‘e ongo atu pē ki he *CEO*. Ko e si’i kuata ‘o e si’i kāinga ‘o e Tu’i’āfitú.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : Sea, ke u ki’i tokoni atu mu’a, pē ‘e lava pē Fakafofonga ke u tokoni atu.

Veivosa Taka : Mālō.

Kole Pule’anga ki Ha’apai 13 ke fai ha fepotalanoa’aki ki he kole ta’etute lolo ki he vai fakakolo

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : Sea, ‘oku ou kole atu ki he Fakafofongá, ke ke me’a mai mu’a ‘o fepōtalanoa’aki mo e Minisitā *Revenue*, koe’uhí ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga lelei ia ki he motu’á ni ke hanga ‘e he Pule’angá ‘o to’o ha tute mei he *Public Enterprise*, tatau ai pē pe ko e ngāue ki he vai, pē ko e ‘uhila, he ‘oku kumi *profit* pē ‘oku kumi tupu ia, kae tute ‘a e kakai ngāue ta’etotongi,

ki he vai mo e 'uhila 'a e kakaí, ngāue ta'etotongi pē 'a e kakai ia ko ení. 'Oku 'ikai ke 'uhinga lelei ia. Ka 'oku ou kole atu mu'a ke ke... he ko e me'a ko ení, na'e 'osi to'o kimu'a, ka ko e kau ngāué ena ia 'oku ou fanongo atu 'oku ke me'a mai 'oku nau fai 'a e ngaahi me'a ko ení. Ka ke me'a mai mu'a ki he Minisitā ke mo feme'a'aki. He na'e 'osi fai 'a e me'a ko ení mei mu'a pē ia. Koe'uhí ko hono 'uhinga lahi ... Ko 'emau ki'i vai ko ia 'i Vainí, ko 'etau fakatātā ki ai. 'Oku ta'etotongi kotoa e kau ngāue ko iá 'oku 'ikai ke vahe ha taha ia. Kehe ia mei he vai mo e 'uhila 'a e Pule'angá 'enau kautahá, kautaha ia ko iá 'oku kumi *profit* ia.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Eiki Minisitā, 'ai pē ke ki'i fakanounou pē 'etau me'á ē. Fakamolemole pē, moutolu ko ē 'oku mou me'a ko ē he ngaahi 'elia lalahí, 'oua te mou fu'u fakatau ki he fanga ki'i 'elia iiki he 'oku ma'u monū'ia pē moutolu 'i Tongatapu ni. Tali mai pē 'emoutolu 'a e me'a ko ia 'oku fiema'u 'e Ha'apai 13, pea kapau 'oku laumālie lelei pē ke mou to e feme'a'aki ki ai, ka tau hoko atu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ko ia. 'Oku ou kole atu pē Fakafofonga ke 'omai mu'a e me'a ko eni 'oku fakahā atú he ko ia 'oku faitu'utu'uní, 'ikai ko e kau ngāue.

'Eiki Sea Le'ole'o : 'Oku ke laumālie lelei ki ai Fakafofonga?

Veivosa Taka : 'E 'Eiki Sea, 'oku ou fakamālō atu ki he kongā ko iá, ka 'oku ou fie hoko atu au ia Sea ki he'eku ki'i poini 'e taha.

'Eiki Sea Le'ole'o : Sai ko ena 'oku fiemālie pē ki ai, kae hoko atu ia ki he me'a 'e taha, mālō.

Veivosa Taka : Te u toki lele au ki he Minisitā, ke fakahoko ē.. Ko e me'a hono hokó 'Eiki Sea, na'e 'i ai e ki'i kole tokoni ki Siaina, pea na'e tali mai mei ai.

'Eiki Sea Le'ole'o : Fēfē kuatá?

Veivosa Taka : Ko eni 'oku 'uhinga ki ai.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō.

Veivosa Taka : Pea ne tali mai ai e ki'i vaka. Pea ne fai foki e *hand-over* ki he *Ministry* ko eni 'a e Toutaí, ke nau fakahoko. Pea ne 'osi ma'u 'e he motu'á ni na'e fai 'emau ki'i *celebrate* hono foaki mai 'a e pa'anga 'e 2 miliona tupu ke ngaahi 'aki 'a e fanga ki'i vaká, pea na'e 'ave ia ki he Toutaí. Ko 'eku fakamanatu pē he kuo si'i lāunga mai 'a e si'i kāinga ko eni mei Fonoifuá, kai ke nau lava ki he kuatá ki Nomuka, 'ikai ke 'i ai ha ki'i vaka, ka 'oku kau 'a Fonoí 'i he vaka ko ení. Ka ko 'eku kolé pē ki he 'Eiki Minisitā, mo e kau ngāué, ke nau ki'i vakai ange pē ko e hā 'a e tu'unga 'oku 'i ai, pē 'oku kei fai 'a e *process* ia ko ē na'a toki ma'u mai 'a e vaká ia he ta'u fo'ou. Ko u tui ko e kongā ia 'oku fai ai 'a e tokangá, ki si'i mamahi ko eni 'oku fai he 'otu motú, ka 'oku ou tui na'a kuo a'u mai 'enau fetu'utakí, na'a kuo nau a'u mai nautolu ki honau Hou'eikí. Ko e 'oatu eni 'Eiki Sea, kuo u fo'i he tuai e ngāué. 'Oku mahino pē kia au 'a e founa ngāue 'a e Pule'angá, ka 'oku ou tui ko e me'a eni ke fekaukau'aki 'a e kau Minisitā, ke nau lava si'i fetokoni'aki, ke lava ke 'omai. Ko e fiema'u ia ko ení, tau pehē 'etautolu ia, ko e faingata'a lahi 'a e me'a 'oku si'i tofanga ai 'a e kāinga ko ení, kae lava ke ngaahi 'a e vaka mu'omu'á, 'osi pē

faka-hā'ele ia ki Fonoi. Kapau 'e 'osi ki he uike kaha'ú, he 'oku ou 'eke atu au ki he kau *contract*, talamai 'enautolu ia, na'e 'osi e māhina 'e 3, pea nau toki talaange ke 'oange 'enau *tender*. 'Osi 'a e māhina 'e 3, talamai ke nau talitali pē. Ko u to e tā atu eni 'osi 'a e māhina 'e 2 ko eni, talamai te'eki ke fai ange ha fakahoko. Ka 'oku ou tui ko e kongā ia ke fai atu ki ai ha feme'a'aki hotau Hou'eiki Minisitā 'i he Potungāue ko eni, ke fakavavevave. 'Asinga ai 'enau ta'ofi e mokohunú Sea, pea mo e ...

<008>

Taimi : 1050-1055

Veivosa Taka : ... a'u ia ki he kakaí 'a e palopalema ko eni. Kā kuó u tui ko e kongā ia 'oku hokó té u kamata he vaká peá u toki faka'osi he'eku Lipootí. Mālō Sea, ko e ma'u faingamālie pea ko e 'uhinga pē ia e ki'i me'a kuó u fakahoha'a aí.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō. 'E Fakafofonga 'oku 'ikai ke 'i heni 'a e 'Eiki Minisita, kā té u *note* pē 'e au, kā 'ikai kapau 'e me'a mai 'a e Minisita, té u fakahoko pē au ki he Minisita Toutaí. Mālō, Minisita Polisi, me'a mai.

Fokotu'u ke faitohi mai Ha'apai 13 ki he Potungāue Tānaki Tukuhau kae fai ha sio ki he'enau kole

'Eiki Minisita Polisi : Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea pea pēhē ki he 'Eiki Tokoni Pālēmia, Hou'eiki 'o e Falé ni, pēhē ki he kaungā Fakafofongá. Tapu mo e Fale Alea 'o Tonga 'Eiki Sea, mālō e ma'u faingamālie. Ka u kamata 'aki pē mu'a 'a e me'a na'e me'a mai ki ai 'a Ha'apai 13, fekau'aki pea mo e vaí pea 'oku ou kole pē Sea ke nau tohi mai pē nautolu 'o 'omai hā kole ki he Potungāue ka mau sio mautolu ki ai, nounou pē ia ke fai hā vakai ki ai, kā ko e taha ia.

Fakatokanga Potungāue Polisi ki he kakai ke nau matu'aki tokanga ke malu'i 'enau koloa fakataautaha

Ko e fokotu'u atu pē he motu'á ni he pongipongi ni, ko e mahu'inga e malu ko ē 'a e kakaí e Feitu'ú na Sea. Ko hono 'uhingá ko e ava mai ko eni 'o e matapā 'o e ngaahi feinga ki muli 'i he ō ko ē he toli fo'i'akau, ko e ō ko eni ko e ngāue sima pe ko ha to e ngāue kehe pē 'i muli 'oku 'atā ai ke ha'u ha ni'ihi 'o uki ha'anau kau leipa ki muli Sea. Pea kuo fai e tokanga he kuo lahi mai 'a e lāunga ki he Pule'angá fekau'aki mo e tu'u lavea ngōfua 'a e kakaí ki ha ni'ihi 'oku nau uki ha kau leipa pēhē ni ke totongi ha pa'anga kimu'a 'o tātānaki 'e ha tokotaha pea 'osi ko iá pea puli 'a e tokotaha ia ko iá pea mo e pa'angá. Pea kuo hoko eni Sea pea kuo puke ai ha ni'ihi, kā ko e 'uhinga ia 'oku fai atu ai 'a e fakatokanga ki he kakai 'o e fonuá, ke fakapapau'i kapau pē 'oku nau ongo'i 'oku 'ikai ke malu, 'e lava ke fakapapau'i eni mei he *MIA*.

'Oku 'i ai e ni'ihi kuo 'osi 'omai ko 'enau hanga 'o tu'uaki, tipositi hā pa'anga 'i he tokotaha ko e 'uhingá kae 'omai ha'anau me'alele 'oku matu'aki ma'ama'a, pea puli 'a e tama tipōsití ia pea mo e siliní. 'I ai 'a e ni'ihi 'oku nau tu'uaki ko e 'ai ké nau ō 'o ngāue 'i muli, tānaki 'a e paasipootí mo e pa'anga mei he kakai tokolahi pea puli mo e ni'ihi ia ko iá. Kā ko e 'uhinga pē Sea ke malu'i e kakai e fonuá 'oku fai atu ai 'a e fakaongo ko eni 'o e tokanga ki he kakaí.

Kapau pē ‘oku mou ongo’i ‘oku ‘ikai hā *scheme* ‘e malu pea mou fetu’utaki mai ki he *Internal Affairs* ‘e lava ke nau tokoni ke *confirm* ‘a e tu’unga totonu, *legitimate* ‘o ha kakai pēhē, kae ‘oua té nau hanga ‘o foaki ‘enau paasipootí pea mo ‘enau pa’angá ki he kakai ‘oku ‘ikai ke fakapapau’i Sea. Ko e paasipootí ko ‘ene mole ko e totongi mai ‘oku to e mamafa ia. Ko ia ko e faingamālie pē eni ke ‘oatu ai ‘a e ki’i fakatokanga ko eni ko e tokoni ma’a hotau kakaí Sea. Mālō ‘aupito e ma’u faingamālie.

‘Eiki Sea Le’ole’o : Mālō ‘Eiki Minisita Polisi. ‘Eiki Minisita Polisi, kātaki ka u ‘oatu pē e ki’i fehu’i ko ení pea ke hoko pē fakamolemole. Minisita Pa’anga ka u ki’i ‘ai e ki’i fehu’i ko ení mahalo ‘e kau tonu eni ki he me’a ko ení, ngāue ‘a e ‘Eiki Minisita Polisi. Fēfē, kuo māhino eni kuo ‘i ai ‘a e ni’ihi hotau fonuá ‘oku nau ōmai ‘o ngāue’aki, ko ia ko e taki ngāue pē ko e pule ngāue, pē ko e falala mai hā kautaha *investors* toli pē sima hāngē ko e me’a ko ia ‘oku me’a mai ki ai ‘a e ‘Eiki Minisita Polisi. Pea ‘ave leva ‘a e ngaahi paasipooti ‘a e kakaí kia nautolu ‘i he fēfalala’aki ko e ‘uhí, mou mea’i pē he kakai ‘o e fonuá ni ‘oku fiema’u ke ‘alu hā ni’ihi ‘i he’enau fānau ke ō ‘o kau he toli he ko e pa’anga lahi taha ia ‘oku ‘omai ki he fonuá ni. Kau ia he me’a ‘oku tokanga ki ai ‘a e Minisita Polisi ‘a ia ‘oku māhino na’e puke e ni’ihi heni ka nau fai ‘a e ngāue pango pēhē ní.

Kā ko ‘eku fehu’i ki he Feitu’ú na ‘Eiki Minisita Polisi, kuo ‘i ai e ni’ihi ‘i Tongá ni, ‘oku ‘i ai ‘a e tokotaha na’e kau ‘i he fili Fale Aleá. ‘Okú ne ‘omai hā ni’ihi mei muli peá ne puke ‘e ia ‘a e paasipooti ‘a e ni’ihi muli ko ení pea ‘ikai ke fai ia ki he aleapau ‘a ia ko ia na’a ne fai mo ‘ene kau muli. ‘Oku hoko ia ‘i Vava’u, pea ‘oku si’i hē holo e fānau muli ko eni. Na’á ku ‘ohovale he’eku luelue mai he uike kuo ‘osí pē uike atú, peá u tā mai ki he taha e kau loeá. ‘Oku ‘i ai hā totonu hā taha kene hanga ‘o puke ‘a e kōloa ‘o e fānau ko eni ‘oku ‘omai ke fakangāue’i ‘i muli ni ‘o hāngē pē ko e me’a ko ē ‘okú ke me’a ki aí, ‘a e paasipootí. Ko e ki’i fānau ko ení, ‘oku ‘i ai ‘a e fānau ‘oku ‘ave ki Mounu ke nau ō ‘o ngāue ko e ‘uhí ke nau ō ‘o ma’u ha’anau sēnití kā nau foki ki muli. Ko e *skill* ko ē ‘oku ma’u ‘e he ni’ihi ko ení ‘oku nau poto ‘i he sevesí pea mo e ngāue he *bar*. ‘Oku ‘i ai mo e ni’ihi ‘ia nautolu, fo’i toko 2, ‘a ia ko e fo’i toko 5, ‘i ai mo e fo’i toko 2 ‘okú na lava ‘a e ngāue ko ē ki he kukí.

<000>

Taimi: 1055-1100

‘Eiki Sea Le’ole’o: Hā nai ha’o me’a, ‘oku ‘i ai ha’o, ha totonu ‘a ha taha ke ne ‘omi ha kakai muli ki heni pea ne puke paasipooti ‘a e ni’ihi muli ko ení ‘oku ‘ikai ha aleapau. Ke ke ki’i me’a mai angé pē ke fakama’ala’ala ki he kakai e fonuá.

‘Eiki Minisitā Polisi: Mālō ‘e ‘Eiki Sea. Ko e ma’u ‘a e motu’a ni ko e paasipootí ia ko e koloa fakafo’ituitui ia ‘a kita. Ko e ‘uhingá ‘oku ‘asi ai hoto tā pea ko kita na’a te totongi pea ko kita ‘oku fakamo’oni ki aí, ko e *property* fakafo’ituitui ia. Tukukehe kapau na’e ‘i ai ha fa’ahinga aleapau sivile ia ‘oku *subject* ki ai e me’a ko iá. Ka ko e koloa ko iá ko e koloa ‘a kita. Pea kapau ‘oku ‘i ai ha ni’ihi pehē ‘oku nau a’u ki ha tu’unga ‘oku nau ongo’i uestia, Sea, ko e ‘uhinga ‘i ai e mātu’a polisi he ‘oku nau talitali lelei ha fa’ahinga tokangaekina ‘a e fa’ahinga *issue* pehē. Mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō Minisitā Polisi. Mālō. Tau hoko atu. 'Io, 'e, me'a mai ā e Feitu'u na Minisitā Pa'anga ke ke fiemālie. Na'e 'osi 'i ai 'emau hokohoko ka koe'uhí ko u vakai atu 'oku ke fakavavevave, me'a mai e Feitu'u na.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea mālō. Tapu mo e Hou'eikí. Mālō e tuku mai e faingamālie ko ení. Ko 'eku, 'ai pē ke u tu'u hake ki 'olungá ko e talangofua pē ki ho'otu'utu'uni 'aneafi ke u toki faka'osi atu e me'a ki he ngaahi komisoni tau'atāina he pongipongi ni. 'O kapau 'oku ke pehē 'e koe kuo fe'unga pē ia mei 'aneafi, pea tau to e hoko atu ā e me'á ia ki ha fakamatala 'e taha.

'Eiki Sea Le'ole'o: Sai pē, sai pē ka te u tuku atu pē hao faingamālie kae tuku mu'a ke fai mu'a e fakahokohoko e ni'ihí ko ia na'a nau me'a ange mu'a 'o kole honau taimí, ka te u foki atu leva ki he Feitu'u na.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io. 'Eiki Nōpele 'o 'Eua.

Tokanga ki hono alea'i faka'ilo e Fale Alea

Lord Nuku: Tapu pē pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Tapu atu foki ki he Palēmia Le'ole'ó kae 'uma'ā e tēpile 'a e kau Fakafofonga Kakaí. Ko e me'a lahi pē na'e fai ki ai 'a e hoha'á 'Eiki Sea, ko 'eku nofo 'aneafi 'o fakakaukau ki he feme'a'aki na'e fai he Fale ni 'o fekau'aki pea mo e faka'ilo 'o e Sea e Fale Aleá. Ka ko 'eku ...

Kole Sea Le'ole'o fai talanoa 'i tu'a mo e Pule'anga ki he 'isiu hopo mo e Fale Alea

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Eiki Nōpele, fēfē mu'a ka u ki'i tokoni atu ki he Feitu'u na. Ko u kole pē ki he Feitu'u na ke tuku mu'a mai 'a e me'a ko ia na'e fai ai e feme'a'aki ko ení. Na'e kau ia he me'a na'a ku talanoa mo e tafa'aki e Pule'angá 'anenai. Pea kole mu'a ke tuku ke mau talanoa'i e me'a ko iá 'i tu'a fakamolemole. Ko u fakamolemole pē ki he Feitu'u na 'oku fiema'u foki pē ke 'ata ki tu'a. Ka ko au na'a ku 'osi ha'u au ke u, 'i he anga pē 'eku fakakaukau mahalo ko u tatau pē mo e Feitu'u na ke u kole fakamolemole ko e 'uhingá ka tau hoko atu ka 'oku fai e talanoa mo e me'a ko iá kitu'a, mei he tafa'aki ko ia 'a e Pule'angá. Ka ke me'a mai mu'a ha to e isiu 'e taha, kātaki.

Lord Nuku: Mālō. Ko ia Sea. Ko e, kapau ko ena kuo fai e 'a e fepōtalanoa'aki 'o feme'a'aki ia 'a e Feitu'u na.

Fale'i 'Ateni Seniale 'oua to e alea'i Fale Alea 'isiu faka'ilo Fakle Alea he ko e talangata'a ia ki he Fakamaau'anga

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ka u tokoni pē kapau 'e laumālie lelei e Nōpele. Tokoni nounou pē ke mahino. Fakamolemole Sea ko e fale'i eni na'e toki 'omai mei he *Attorney General* nau hanga 'o cc atu *forward* ki he Kalaké. 'Oku fale'i mai ke 'oua to e fai ha lave ki ai, *contempt of court* ia. Ko e 'uhingá pē ke tokoni atu ka na'e fai e feme'a'aki pea mo e Seá 'i, mālō Sea.

Lord Nuku: Mālō 'Eiki Sea. Ko u tali lelei 'e au 'a e me'a ko ē 'oku 'omaí ka na'e 'uhinga pē 'eku lave ki aí koe'uhí na'e mai e me'a ki Fale Alea, pea ko e 'uhinga 'eku lave ki aí. Pea ko ena kapau 'oku fai ha fepōtalanoa'aki mo ha feme'a'aki ia 'i tu'a. Pea 'oku fai pē 'a e fiemālie ia ke hoko atu 'a e me'a ko iá Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō.

Hoha'a ki he mafai he'ene tu'u he Lao ki he founga tñnaki tukuhau levi ki he sipoti

Lord Nuku: Ko hono ua 'o e me'a ia 'Eiki Sea 'oku fai ko ē ki ai 'a e hoha'a ia. Nau tokanga foki 'aneafi ki he pa'anga sipoti 'a ē ko ē 'oku tñnaki ko ē 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga pea mo e Komisoni ko eni ko ē 'a e ko ē na'e me'a'aki 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'oku 'i ai e pa'anga ke fakahoko'aki e komisoni ko eni 'Eiki Sea. Pea ne to e me'a mai foki ia 'aneafi, 'oku 'i ai pea mo e komisoni ia 'e taha 'o 'alu hake ia 'o tolu, ke fakahoko'aki. Pea koe'uhí ko u fiemālie pē au ia ke 'uhí ke tali. Ka koe'uhí nau tokanga lahi 'Eiki Sea, ki he pa'anga tukuhau. Kae toki, kapau 'e tokoni mai pē 'a e 'Eiki Minisitā ko eni ko ē Tuhau 'i he tafa'aki ko iá ki hono ngāue'aki 'o e pa'anga ko iá 'a ē ko ē na'e 'osi 'i ai hono fakahingoa mahino ko ē ki aí. Ka ko u lave'i 'oku fai pē 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga e tñnaki e 'ū tukuhau ko eni. Ka ne u fie lave'i pē 'e aú ke 'uhí ke muimui'i 'a e hala ko ē 'o e Lao ko iá fakataha ia pea mo e 'ū komisoni ko eni ko ē 'oku me'a mai ko ē ki ai. Kae tuku mu'a, 'ange faingamālie ki he. Pea ko e, nau kole pē au ke tokoni ki he tukuhau pē ko e mafai ko iá 'oku 'i ai ke ne hanga 'o 'ave ki hē pē ko e tñnaki ...

<001>

Taimi: 1100-1105

Lord Nuku: ... to e a'u 'oku tñnaki pē ia 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga 'o fakatatau ki he Laó Sea. Kae 'uhí kae hoko atu e me'a ia ko eni ko ē kapau 'oku tokoni mai ē pea sai. Tokoni mai 'a e 'a e Tuhau.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io. Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga. Mou me'a mai pē he me'a ko eni 'oku fai ko ē feme'a'aki fakamolemole.

Tali Minisita Pa'anga tñnaki levi he Fale Pa'anga

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea. Pea tapu mo e Feitu'ú na pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale Aleá kae fai atu ha tali ki he fehu'í. Ko e pa'anga ko ē ki he *levi* 'oku tñnaki ia 'i Fale Pa'anga.

'Eiki Sea Le'ole'o: *Ok.*

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'A e *levi*. Pea 'oku 'i ai 'a e fehu'i foki ki he me'a ki he, pe 'oku anga fēfē hono fakamoleki. Ko e, na'e fakamole foki e silini ki he teuteu e Sīpoti ko eni na'e toki 'osi pea kuo lava ia. Pea ko e toe pē hono pule'i atu e Sīpoti ki he kaha'ú 'oku 'osi a'u mai e fokotu'utu'u pea mei he *Council* ko e toe pē eni mo hono Patiseti e anga 'o e fokotu'utu'u atu e teuteu ki he ngaahi sīpoti kehekehe. Ka 'oku te'eki ai ke maau 'a e sio ki ai 'a e Kapineti mo Fale Pa'anga kae toki hoko atu e ngāue ko iá ka 'oku lele pē 'a e ngāue ko iá 'a e *Council* ki he ngaahi fokotu'utu'u kehekehe ko ia 'oku 'omai ki he Sīpoti.

Fakama'ala'ala Pule'anga he ngaahi Komisoni Tau'atāina 'e 3 ngāue ki ai Kapineti

Ko e me'a ko eni ki he felāve'i mo e Komisoni tau'atāina. 'I he fai ko ē 'etau talanoa ko ē ki he Patiseti 'i he 2019/20 na'e 'osi mahino mai ki he Pule'angá koe'uhí foki na'e 'i ai e ngaahi tohi lāunga mo e me'a pehē. Ko e tangi na'e 'ave ki he 'Ene 'Afiō ke 'ai ha Komisoni 'e ua ha Komisoni tau'atāina 'e ua ki he Paasipootí mo e ngaahi ngāue ko ē ki he Tutu ko ē Nuku'alofa. Pea na'e 'ave tonu ki ai e fo'i 1 miliona. Pea 'osi e taimi Patiseti mahalo ko e toki 'osi pē ia 'a e ngāue 'a e Hou'eiki Mēmipa ko ia 'o e Fakataha Tokoní he na'e kau foki mo e ngaahi lāunga foki ki he Sia Heu Lupe. Pea fakahoko mai ke to e 'ai mo e fo'i Komisoni 'e taha ka 'oku 'osi foki e taimi Patiseti. Pea 'omai ko ia 'a e fo'i tu'utu'uni ko iá 'osi fakahoko mai ia mo hono Komisiona mo hono ngāue ke fai.

Tui Kapineti 'ai 1 miliona he Patiseti ki he ngāue Komisoni ki he Sia Heulupe

Pea 'i he vakai ko ia 'a e Kapineti ki ai ko e Komisoni ko ē 'oku fokotu'u mai ko e 'ū Komisoni 'oku tolu. Paasipooti, Tutu 'o Nuku'alofá mo e Sia Heu Lupe. Ka ko e Sia Heu Lupé pē kuo 'osi fakahoko mai 'a e Komisiona mo hono kau ngāue ke kamata. Pea 'i he vakai fakapotopoto 'a e Hou'eiki Kapineti 'e sai ke ngaue'aki e fo'i 1 miliona ko ē kuo 'osi Patiseti ki he Sia Heu Lupé kae talitali ai kae 'oleva ke toki 'omai hono faka'osi mai hono tu'utu'uni.

Lord Tu'i'āfitu: Sea ki'i fehu'i pē ki he 'Eiki Minisitā ke fakamaama mai e motu'a ni. Fakamolemole pē 'eku fakahoha'a lolotonga ho'o me'a.

'Eiki Sea Le'ole'o: Me'a mai.

Lord Tu'i'āfitu: Ko 'eku fehu'i pē 'a'aku ia fekau'aki pea mo e Sia Heu Lupé. Ko e me'a 'a e Feitu'ú na 'o fekau'aki mo e pa'anga ko ē 'oku 'omai he Pule'anga Fakatahataha 'ai ke fai hono tokanga'i 'o e 'ū *heritage*. He 'oku 'uhinga e Sia Heu Lupé ki ha to e me'a 'e taha ... ?

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea.

Lord Tu'i'āfitu: He 'oku 'i ai e ngaahi pa'anga 'oku mea'i pē ia he Minisitā 'e he Tokoni Palēmiá 'oku fou mai mei he Pule'anga Fakatahatahá 'a hono tauhi'aki 'a e ngaahi koloa tukufakaholo 'i he fonuá pea kuo lēsisita 'a e ngaahi mātanga ko ē kau ai homau falelotu 'o mautolu 'i Sia'atoutai.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea.

Lord Tu'i'āfitu: 'A e pa'anga pehē ki hono tauhi ke malú. Pea ko 'eku fakahoha'a 'a'akú ia ke ki'i fakamaama angé. Ko ha pa'anga mei tu'a na'e 'omai 'uhingá ko e, hangē ko e fakahoha'a 'a e motu'a ni pē ko e me'a pē ia 'a e Pule'angá fakalotofonua pē ia? Pea fakamāhino mai ko e hā e Sia Heu Lupe. Ko ia pē Sea. Fakamolemole pē he fakahoha'a atú.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'E Sea. 'Io mālō. 'Eiki Sea ko u fakamālō 'aupito ki he fehu'i ko eni 'oku faí ke u ki'i fakama'ala'ala pē ko e hā e Sia Heu Lupé. Tapu mo e Feitu'ú na Sea te'eki ke u fanongo atu he Sia Heu Lupe. Ko 'eku toki 'ilo pē eni e Sia Heu Lupe he fo'i talanoa ko eni. Pea

u lele ki me'a tā ko ē 'oku tu'u ia he fu'u loto tongo 'a ia na'e si'i ha'u e tahí ia 'o meimei 'osi ia. Me'a mālie e fo'i ngāue ko ē na'e fai ai 'o tokanga'i ke 'ai e ngaahi fo'i me'a ko ē 'oku kei toé ke malu. ...

<002>

Taimi: 1105-1110

'Eiki Minisitā Pa'anga: .. ka kimu'a ia, 'ikai ke 'ilo ia 'e ha taha, talanoa noa pē.

Veivosa Taka: Sea, te u lava pē ke u tokoni ki he Minisitā.

'Eiki Sea Le'ole'o: Minisitā ko e tokoni, sai pē?

'Eiki Minisitā Pa'anga: Pea ko e tali ko e ki he fehu'í, pea ko e motu'a eni 'oku tokanga ki he seniti.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ke me'a mai pē, me'a mai ki hoku nimá 'oku ou tuhu ki he Fakafofonga 13. Sai pē ke 'i ai ha tokoni ki he Feitu'u na, pē 'oku ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Io, tokoni mai, 13.

Veivosa Taka: Mālō. 'Eiki Sea, tapu mo e Feitu'u na, tapu mo e Fale 'eiki ni. 'Eiki Sea 'oku ou ki'i fokoutua hake pē au ke tokoni ki he 'Eiki Minisitā, 'ene fehu'ia pē ko e hā e Hou'eiki Sia e Heulupé. Ka 'oatu pē e ki'i tali vaivai 'a e motu'a ni, ki he hisitōlia. Ko e Sia Heulupé, ko e feitu'u ia na'e tauhi ia e kakai fefine faka'ofa'ofá, pea 'osi ko ía pea toki fiema'u ha taha pea toki heu mai mei ai. Pea 'oku ou tui ko e tali pē ia, 'Eiki Sea, pea mo e ki'i tokoni he 'oku heliaki 'a e lupé ia ki ha fo'i manupuna, ka 'oku 'asi pē he ngaahi me'a 'a e punaké. Tapu mo e fuifuilupe, 'o loto Palasi. Ko ia pē, Sea, ko e tokoní ia.

'Eiki Sea Le'ole'o: Sai, 'oku ou pehē mu'a ke tuku ho'omou feme'a'aki hisitōlia ki he Sia Heulupé, he 'oku fanongo 'etau fānau 'i he fonuá, ka 'oku hē mai e Minisitā Ako he me'a. Ka tau hoko atu pē mu'a he 'isiu ko ē 'a ia ko ē 'oku pehē 'e he 'Eiki Minisitā kuo nau to'o e 1 miliona, he 'oku 'osi 'i ai 'a e sino ngāue ki ha Komisiona ki hono fakatotolo'i e Sia Heulupé.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki'i tokoni atu mu'a, kātaki.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io, me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'A ia ko e, ko 'etau feme'a'aki pē foki he Sia Heulupé. Sea, 'oku fokoutua atu 'e he motu'a ni ia, ke u, 'uluakí, 'oku 'ikai ke tau fu'u mahino'i pē ko e hā koā e me'á. Fika uá, na'e pulia e me'a ko ení, 'ikai ke to e 'ilo ia 'e ha taha pē 'oku 'i ai ha me'a pehē 'oku tupu. 'A ia kuo 'osi tu'u ia he vao. Fika tolu, 'alu atu e ngāue ko eni 'a e paaka 'o toki fai hono tatala 'o 'ilo'i 'oku 'i ai e me'a pehē.

Lord Tu'i'āfitu: Ki'i fakatonutonu, 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Kātaki ka u faka'osi au.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko e fakatonutonu.

Tohi Tangi fekau'aki mo e Sia Heulupe

Lord Tu'i'āfitu: 'Eiki Sea, 'oku ou fakamālō au ia he tokanga'i 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga 'a e Sia Heulupe, ka ko 'eku lave'i, Sea. Na'e 'i ai e tohi tangi na'e 'omai ki heni, 'e he kau 'Atolopolosia, pē ko e kau *Anthropology*. Na'a nau fakatotolo fekau'aki pea mo e ngaahi Sia Heulupe ko'ení. Ko e fuofua nofo'anga ia e Tu'i Tongá, 'ia 'Aho'aitú. Ko e 'uhinga e me'a na'a nau 'omai ai, ko e 'uhingá ko e 'ātakeá, *environment*, pea ko hono uá, 'oku maumau'i 'a e fakalalakaka 'o e ngaahi atu he ve'e Sia Heulupe, 'a e tukufakaholo e hisitōlia, ka 'e maumau'i ai, 'a e tukufakaholo ko ení. Ko e 'uhingá ia, Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku ou to e ki'i hē au. He na'a nau loto ke tu'u e paaka

Lord Tu'i'āfitu: 'Ai ke 'omai e tohi tangi ko iá ki he Potungāue Akó.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mo me'a ki lalo. Na'e fai e faka'uhinga 'a e Ha'apai 13 ki he me'a ko ē 'oku me'a ki ai e Minisitā, pea tokoni 'a e 'Eiki Minisitā Leipa, pea fakatonutonu 'e he 'Eiki Nōpele pea mei Vava'u, Fika 2. Ka koe'uhí 'oku me'a mai e Minisitā 'oku to e hē 'ia, pea ko ia 'oku ou kole atu ai, 'oua te mou to e me'a kimoutolu ki he histōlia e me'a 'o e Heulupe, ka tau foki mai mu'a ki he'etau ngāue ka tau

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, he 'ikai ke u to e lave au ki he hisitōliá, 'oku ou fie 'ai 'e au ke faka'osi 'eku ki'i poiní, kātaki, 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Pē 'i me'a mai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ia, 'a ia 'oku mahino mai kiate au 'i he fakatonutonú, ko e me'a fakaculture pea 'oku ne uesia 'e ia 'a e *climate change*. 'Oku mālie'ia au he fo'i *connect* ko iá, kaikehe, ka u hoko atu mu'a ki he'eku ki'i

Lord Tu'i'āfitu: Sea, ka u to e fakatonutonu pē mu'a ki he 'Eiki Minisitā. Ko e 'uhinga e tohi tangi'a e kau *scholar* ko ení, he 'e maumau'i e ngaahi e paaká 'a e hisitōlia e Sia Heulupé. Uá, ko e 'uhinga e 'ātakeá, ko e feitu'u ko ia na'e tokoni a 'Asitelelia, ke fai hono *rehab*, ko e 'ātakeá, ka kuo ngaahi ai 'a e fo'i paaka, 'oku 'aonga pē ia ki he fakalalakaka ma'a e kakaí, ko e 'uhinga ia e fakahoha'a 'a e motu'a ni.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō Sea, 'oku mahino.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Eiki Minisitā. Fēfē mu'a ke 'oua te mou to e feme'a'aki kimoutolu ko e fakalōloa 'o e Sia Heulupe. Mou fokifoki mai ki he 'etau poini, 'a e pa'anga ko ē kuo mahino kuo 'osi hanga 'e he Kapineti 'o ue'i ke ngāue'aki e polokalama ko eni, ka tau hoko atu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ia, Sea, 'oku ou fie hoko mai ki he tafa'aki ko iá. 'Oku ou hoko mai ki he tafa'aki ko iá he ko e silini ko eni 'e to'o mei he tukuhau 'o e feilaulau 'a e kakaí. Pē ko e me'a ko ē 'oku tau fehu'i, Sea, he taimi 'oku tau ala ai ki he kakava 'o e kakaí, pē 'oku mahu'inga 'a e me'a ko ē hono *value*, ki he fakamole 'oku 'ai ke faí. Sai, ko 'eku 'uhinga 'eku 'aí. Talu e tu'u 'a e feitu'u ko eni, pulia 'i loto tongo, 'ikai ke 'i a ha taha te ne sio ki ai, pea faifai pea fai atu e ngāue 'o faka'ofa'ofa

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Eiki Minisitā, 'ikai ke u to e tuku ke ke me'a 'o fakaloloto 'a e me'a ko ena 'oku ke me'a ki ai,

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Ikaí ko e 'ai ke u a'u ki he tukuhau.

Sāmiu Vaipulu: Sea, ki'i fakatonutonu.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ke me'a ki he me'a ko ē 'oku ou kole atu ke tukú, ka tau 'unu ki he 'etau ngaué. Te ke fakaloloto e Feitu'u na pea 'oku totonu ke 'omai ha kau Toketā ia ke nau talanoa faka-Toketā ki he Feitu'u na ...

Sāmiu Vaipulu: Ko 'eku fakatonutonú, Sea,

'Eiki Sea Le'ole'o: Me'a mai angé, fakatonutonu.

Sāmiu K. Vaipulu: Kātaki tuku e ngāue ia ko ē 'etau lave ki he Sia Heulupé, ke ngaue ki ai e Komisoni ko ē 'oku tu'utu'uni mai ke fokotu'ú. 'Oua te tau alasi 'etautolu, tau hanga atu tautolu 'o fai hotau fatongiá. Ko ha me'a kehe, ko e fatongia ia 'o e kau me'a kehe, ke nau ōmai 'o fakahoko. Mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Me'a ki lalo Minisitā, me'a ki lalo. 'Oua 'e 'osi pē 'a e me'a ia kuo ke me'a hake, ki'i fakaongoongo pē ka u fakahoko atu. 'Oku ou pehē, Hou'eiki, ke tuku mu'a e feme'a'aki ki he Sia Heulupe, he te mou fakafekiki ai. Te ke hanga, 'Eiki Minisitā, 'o fakatokanga'i, te ke hanga 'o ngāue'aki ko e Sea eni ki he kakai tukuhau, e kakai masiva, ka ko e ha koā e me'a 'oku mou hanga ai 'o 'ave e silini ki he me'a ko ia? Kapau 'oku mou ongo'i ke tuku pea tuku, pea kapau 'oku mou ngāue fakataha pea mo 'Ene 'Afio, mou hoko atu ke ma'u ha lelei he fonua ni. He 'ikai ke ma'u ha lelei ia hena, ke mou 'ai e 1 miliona 'o 'ave ki he Sia Heulupe, ka mou ō mai 'o malanga he Fale ni, 'o mou me'a mai ko e tukuhau eni e fonua, e kakai masiva he fonua ni. 'E 'ā'asili 'a e nofo tau'aki hikihiki vaha'a 'a e fonua ni, e kakaí, he fa'ahinga to'onga malanga ko ia 'i Fale Alea ni. 'Oku ou kole atu, tau toloi, mou ki'i me'a atu 'o fai ha ki'i fakamokomoko.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<006>

Taimi: 1130-1135

Sātini Tokoni: Me’a mai e Tokoni Sea e Fale Alea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mou me’a hifo Hou’eiki. Hou’eiki, sai pē ko ena kuo ‘osi mahino mai e tafa’aki ‘a e Pule'angá. Kole pē ke u fakatulou mo hūfanga atu pē he fakatapu kuo ‘osi hono aofaki he Fale ‘eiki ni. Ka tau hoko atu mu’a ki ha to e *issue* ‘e taha ka tau nga’unu ‘etau ngāue. Hangē ko ia kuo ‘osi me’a ki ai e Minisitā Pa’anga ki he me’a na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Nōpele ‘Eua. Ka tau hoko atu ki he Fakafofonga ...

Lord Nuku: ‘Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: ‘Io me’a mai.

Fehu’ia pe ‘oku kei hoko atu ongo Komisoni na’e tali lolotonga alea’i Patiseti

Lord Nuku: Kātaki pē mu’a ‘Eiki Sea. Na’e makatu’unga ‘a e kolé, pē ‘oku malava ke hoko atu e komisoní. He koe’uhí ko e, na’e ‘osi fai e, ‘a e feme’a’aki ki ai ‘i he Patiseti. Ka ‘oku hangē ko eni ko ‘ene me’á, kuo liliu ‘a e pa’anga ia pea mei he komisoni ko ē na’e taumu’a ki aí ki he komisoni ia ‘e taha. Ka ko ‘eku ‘uhingá pē ‘oku hoko atu pē ‘oku fakamālōlō ‘a e fo’i tolú ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki’i tokoni atu mu’a ki he ‘Eiki Nōpele.

'Eiki Sea Le'ole'o: ‘Eiki Minisitā Leipa, ki’i fakamolemole. Ko u lave’i pē ‘oku lahi ho’o me’a ‘oku ke mea’i he ngāué, tukuange mu’a ki he Minisitā Pa’anga ke ne tali mai he ko ia na’a ne kamata ko ē komisoní, pē ‘oku hoko atu pē ‘oku ‘ikai hoko atu e komisoní.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ‘Ikai Sea ko e ...

<001>

Taimi: 1135-1140

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ... ‘ai pē au ki’i sēkoni pē ‘e 30. Ko e ‘ai pē ke u vahevahe atu ko e Fakataha Tokoní mo ‘Ene ‘Afiō ‘oku ne fai mai ‘a e tu’utu’uní. ‘Oku ‘ikai ko e Kapinetí pē ko e Minisitā Pa’anga ‘oku fai atu e fokotu’utu’ú. Ko e feinga ke *respond* atu ki he ngaahi me’a ‘oku ‘omái.

Lord Nuku: 'Eiki Sea kole pē mu’a ke u fakatonutonu ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Pea kapau leva ‘oku ne fie fakatonutonu e me’a ko iá ‘oku tonu ke me’a ia ki he ‘Ene ‘Afiō ‘o fai ha feme’a’aki ...

'Eiki Sea Le'ole'o: ‘Oua te tau ngaue'aki e founga ko ia. Hangē ha to e fakailifia’i ha Mēmipa koe’uhí ko ‘Ene ‘Afiō. Pea ‘oua ‘omái ‘Ene ‘Afiō ki he’etau fakataha’angá. ‘Ai pē mou feme’a’aki pē moutolu ‘i Fale ni pē hetau me’a ‘oku tau ngata aí pea tau ngata ai. Me’a mai.

Lord Nuku: Ko e me'a ke u fakatonutonú he ko e me'a eni ia na'e fai ai e feme'a'aki 'i he Patiseti 'i Fale Alea ni. Pea na'e me'a 'aki ia 'e he 'Eiki Minisitā 'oku 'osi maau e pa'anga ki he Komisoni 'e ua. Na'a ne to e fokotu'u mai eni kuo tolu. Na'e 'ikai ke lave'i na'e 'ikai ke 'omai 'a hono tolú ko e tu'utu'uni kehe ia. Ka ko e 'uhinga pē 'eku fehu'í pē 'oku kei hoko atu 'a e Komisoni pē 'ikai. Pea mo e, 'a ē ko ē na'a ku 'uluaki fehu'i mo e pa'anga ko ē 'oku tonu ke tānaki ko ē he *revenue* 'oku 'ave ia pule'i ia. Mahino pē kiate au 'e iku ki Fale Pa'anga ka ko e *levi* mo e me'a 'oku 'i ai hono pule ke ne hanga 'o muimui'i e Lao ko iá. Ka 'oku me'a mai e 'Eiki Minisitā ia 'oku ne fai pē ia e tu'utu'uni ki aí 'i Fale Pa'anga. Mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga ki he Komisoni fakamolemole. Kei hoko atu 'a e Komisoni 'e ua ko ē ?

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'ú na. Ko ia ko e fo'i *dilemma* foki ia na'e fai e fakakaukau ki aí. 'Oku tolu foki e Komisoni. Ko e ua na'e 'osi Patiseti ko e taha na'e te'eki ai hano Patiseti. Pea mau fakataha pea pehē te u to e foki 'o talaange ke ta'ofi ē he 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane Patiseti kae fokotu'utu'u mai mu'a ha kau Komisiona ki he me'a ko ē 'e ua na'e 'osi fakahoko maí. Pea ko e fakakaukau fakapotopoto 'a e Hou'eiki Kapineti 'oua to e fai e fehu'i ko iá. Lele he me'a ko eni. Ka 'o ka pehē pē 'e he Fakataha Tokoni 'omai e fo'i Komisoni ko ē ko 'ene 'omai pē ko e lele ia hono fokotu'utu'u maí kae lele eni kuo 'osi mahino maí. Pea 'oku 'i ai pē mo e ngaahi 'uhinga kehekehe ko e ongo fo'i ua ko ē kuo lahi e fakamole ia kuo fai ai.

Pea 'oku 'ikai ke mahino lelei ia ki he motu'a ni na'a 'oku 'uhinga pē nautolu ko e paasipooti. Kuo lahi e 'ū me'a kuo 'osi fai aí. Ko e tutu 'o Nuku'alofa kuo 'osi a'u ki fale hopo. Kuo lahi e 'ū me'a na'e 'i aí. 'A ia ko hono fakakakato mai e tu'utu'uni mau kei tali ki ai kae lele e me'a ko eni kuo fakahoko maí. Ko ia Sea pea 'oku 'i ai foki mo e taimi ko ē na'e fai ai e talanoa 'oku mahino foki na'e 'i ai fo'i Komisoni ia 'e ua kimu'a. Komisoni Kelekele mo e Komisoni *Ashika*. To e lau miliona mo ia fakamole.

Lord Nuku: Sea ki'i fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e fehu'í Sea ko u kole atu fai ha tu'utu'uni ki he 'ū me'a ko ia kuo 'osi fai ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Fakatonutonu.

Lord Nuku: Ko e fakatonutonu 'Eiki Sea ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: He te tau fakamole pē pea 'osi pē 'o tuku ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Ki'i fakatonutonu.

Lord Nuku: Mālō Sea. Ko 'eku fakatonutonu ko e Komisoni ko ē na'a ne me'a mai 'aki 'oku 'i ai hono pa'anga he Patiseti ki he Tutu pea mo e Paasipooti ko ia 'oku fai ki ai e fehu'i. 'ikai ke u to e lave au ki ha me'a kehe. Fo'i me'a pē ia 'oku 'uhinga ki aí ke ne tali maí. Ka 'oku 'ikai 'osi, tau hoko atu. Ko e fatongia pe ia ke fai Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'E Hou'eiki 'oku ou manatu ki he 'aho 'aneafi ki ha, ki he ngāue 'o e Pule'anga 'a ia 'oku tau lākai maí. Taha e ngaahi me'a na'e fiema'u he 'Ene 'Afiō 'o felāve'i pea mo e ngāue 'i he fonua ni na'e fai pē he Pule'angá 'o fakatatau mo e me'a 'oku finangalo ki ai 'a 'Ene 'Afiō tautautēfīto 'i he 'aho ni he'eku anga 'eku lave'i ki he 'Ene 'Afiō 'oku mokoi ke tau ngaue'aki e Laó. Pea ko e Patiseti ko ē na'a tau 'osi tali 'e he Fale ni ko e Patiseti ke 'ave ki he Paasipootí pea mo e Tutu 'o Nuku'alofa. Ko ia 'Eiki Minisitā Pa'anga kapau ko 'eku lave'i ki he Feitu'ú na kapau na'a ko e Feitu'ú na he fakapotopoto taha pē ke fakaa'u pē ki he 'Ene 'Afiō kuo 'osi maau e ongo Komisoni 'a e me'a ko ē na'a mau tali 'i Fale Aleá ko e Lao ia. Ko e Heu Lupé te mau fai ha feinga ke hoko atu e fatongiá ke kumi ha sēniti ke feinga'i e Heu Lupe...

<002>

Taimi: 1140-1145

'Eiki Sea Le'ole'o: .. pea 'oku ou tui 'e napangapangamālie pē 'etau ngāue 'atautolu. 'Oku mou me'a ki he 'aho ni,'i he'eku vakai ko ē ki ho'omou feme'a'akí, 'e 'ohake pea te tau 'alu ki he *Ashika*, pea te tau 'unu atu ki ha ngaahi Komisoni Kelekele, pea 'oku ou pehē mu'a, Hou'eiki, tali mai he 'isiu ko ē 'oku tau 'i ai he taimi ni. Kapau 'oku mou me'a mai ke 'ai e Komisoni kuo 'osi maau he Heulupe, na'e 'ikai ke kau ia he'etau Lao Patiseti. Ka ko moutolu ia Pule'anga na'a mou fai e liliu ko iá, pea mou me'a mai pē ko ē ki he Fale ni, 'o mou me'a mai, hā hono 'uhinga 'oku 'ave ai e pa'anga ki he.. Ko moutolu 'oku 'i ai e silini, na'e tonu ke mou fai e fakapotopoto tahá. Pea mou ō 'o kole ki he 'Ene 'Afió,

'Eiki Minisitā Polisi: 'E lava ke u fai ha ki'i tokoni.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io, me'a mai, Minisitā Polisi.

Faingata'a'ia Kapineti ko e 'ikai ha patiseti ki he tu'utu'uni kuo fai mei he Fakataha Tokoni

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu'u na, 'Eiki Sea, pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa e Fale Aleá, kae fai atu mu'a ha ki'i fakalavelave. 'Oku ou tui pē 'e tokoni lahi 'aupito kapau te u hanga 'o 'oatu 'a e puipuitu'a totonú, he 'oku ou ongoongo'i 'oku 'i ai e me'a 'oku 'ikai ke fai ai e fakafekitengaki e Hou'eiki Mēmipa, mou kātaki pē. Ko e mo'oni na'e 'i ai e folofola, lave ke fai ha tokanga ki he vela ko eni 'a Nuku'alofa, mo e Paasipooti, pea makatu'unga ai he vahe he Patiseti, 'o vahe'i e pa'anga e ua ki he ongo Komisoni ko ení, ko e 5 kilu, taki 5 kilu e ongo Komisoni. Pea na'e faka'asi ia he Patiseti ko e mo'oni ia. Kimui mai aí, kuo ma'u 'e he Kapinetí 'a e tu'utu'uni mei he *Privy Council*, ke fokotu'u 'a e Komisoni ia ki he Heulupé. Ko e me'a eni ia na'e 'omai mei 'olunga. Pea na'a mau fefāinga'aki ai, he na'e 'ikai ke 'i ai ha pa'anga ia ki ai. Mau feinga eni, ko hono 'uhingá, ko e Komisoni e 'e ua na'e tali ke Patiseti, ka ko e tu'utu'uni ko ē na'e 'omai mei he *Privy Council* ia, 'oku 'osi fokotu'u mai ai e tokotaha ia ke Komisiona mo e tokotaha ke Sekelitali. Ke 'omai ia ke fakanofo ia ke tali 'e he Kapinetí. 'O mu'omu'a mai ia, pea 'oku mau faingata'a'ia, 'Eiki Sea. Mou mea'i ko e 'omai mei he Fakataha Tokoni, pea 'oku fai ai 'a e feme'a'aki, ko fē leva 'a e pa'anga ki ai, he na'e 'ikai ke patiseti. Pea fai leva e fakakaukau, he 'ikai ke holomui ā. Ko e feinga foki eni ke fakatonu e tu'utu'uni **ko ē 'a e Fakataha Tokoni.** Fēfē ke to'o mai ā ha silini ia mei he ongo Komisoni ko ē 'o 'ai ia e, 'ikai ke 'omai ha Komisiona ia ke fokotu'u heongoKomisoni ko iá, he ko 'Ene 'Afiō pē ia 'oku ne fili 'a e

Komisiona, ka kuo fakakato mai 'a e fo'i Komisoni ia ko ē, faka-Tu'i ia ko ē. Ko homau faingata'a'ia'angá ia, he na'e fiema'u ia ke kumi ha pa'anga ia ki ai, fakavavevave. 'Osi me'a mai e Fakamaau ia ko ē ke Sea ko ē 'i he Komisoni, 'a ia 'oku *name* mai pē ia 'e he Fakataha Tokoní, 'omai e ngaahi tu'utu'uni ia, ko e *Privy Council Decision*, 'omai ia ki he Kapinetí. Na'e talamai ia 'oku me'a ia 'i tu'a he Kapineti ke me'a mai ki loto ke mau toki fakanofa ia. Ko e tu'utu'uni ia 'oku 'omai. Pea na'e toloi tu'o ua, 'Eiki Sea, mo Hou'eiki. Ko hono 'uhinga pē ko e kaveinga ko eni 'oku fai ai 'a e fakalavelavé, ko e fakanofó pea fakapa'anga fēfē e ... ha patiseti ki ai. Ko e patiseti ko e Lao, 'osi paasi ko e Lao. Pea ko homau faingata'a'ia'angá ia. Kuo mau teke mai e, teke mai e

Sāmiu Vaipulu: Sea, ke u ki'i tokoni mu'a ki he 'Eiki Minisitā?

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io, poupou. Me'a mai.

Fehu'ia pē 'oku 'ikai ha pa'anga talifaki e Pule'anga ke fakapa'anga 'aki Komisoni Heulupe

Sāmiu Vaipulu: Ko 'eku ki'i tokoní. Pē ko e me'a ni 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a 'oku ui ko e *contingency fund*, ke malava ke fakahoko'aki e ngaahi fatongia ko iá 'i he taimi 'oku fiema'u aí. Ko 'eku fehu'i pē ia, Sea.

'Eiki Tokoni Palēmia: Ki'i tokoni atu pē, Sea, koe'uhí ke maama ange ko e.

'Eiki Sea Le'ole'o: Tokoni Palēmia, me'a mai.

'Eiki Tokoni Palēmia: Ko e taimi ko ē 'oku tau feme'a'aki ai ko ē he ngaahi tefito'i fatongiá, 'o fakahoa ki he Patiseti ko ē kuo'osi paasí, 'a ē ko ē 'oku pehē ko ē ko e Laó. Ko e *contingency*, ko e talifaki ko iá, 'oku 'ikai ke fa'a angamaheni ia ke tālanga'i ia he ngaahi feitu'u pehe ni. 'Oku toki 'i he 'Eiki Palēmia 'o e 'aho ko iá, ki he ngaahi me'a fakatu'upaké, mo ha ngaahi me'a 'i he visione 'o e kakato 'o e 'aho ko iá. He kapau te tau faka'aonga 'etautolu 'a e *contingency* ke ha'u e totonu 'a e tokotaha kotokotoa pē, pea 'oku 'ikai ke totonu ia ke 'ai ha me'a ko e *contingency*, he ko 'etau tafoki pē 'i he kongá 'alu ki he *contingency*

Sāmiu Vaipulu: Ko e fehu'i pē 'aku ia, Sea, pē 'oku 'ikai ke 'i ai e me'a ko iá, he 'oku ui, ko e me'a na'e 'ikai ke kau 'i he patiseti 'e lava 'o ngāue'aki ai he pa'anga ko ia.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko eni 'oku tali 'e he Tokoni Palēmia, 'e 'ikai ke ngāue'aki ia 'a e pa'anga ko ia, ki he me'a ko iá.

Sāmiu Vaipulu: Ko ia, Sea, ka 'oku mahino pē

'Eiki Tokoni Palēmia: 'E lava pē ke ngāue'aki.

<006>

Taimi: 1145-1150

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ... ‘Oku pau ke ‘i ai hono *priority*.

Sāmiu Vaipulu: Ko e anga ē ...

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Te tau fokotu’utu’u leva pea hoko leva ai e loto kehekehe.

Sāmiu Vaipulu: Ko e ‘uhinga ia ...

‘Eiki Tokoni Palēmia: ‘E ‘i ai e ni’ihi ‘e mu’omu’a ange e tanu hala.

Sāmiu Vaipulu: ‘I he pa’anga.

‘Eiki Tokoni Palēmia: Mu’omu’a ange hangē ko falemahaki

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Oleva pē ‘Eiki Tokoni Palēmia ē.

Sāmiu Vaipulu: Ko ‘eku ‘uhinga ‘Eiki Sea kapau ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku ‘omai hoko mai ia kuo ‘osi tali e Patiseti ‘oku ‘i ai e me’a ko e *contingency* ke fakahoko’aki. Ko ‘eku fehu’i pē ‘a’aku ia ‘oku ‘i fē’ia e pa’anga ko ia.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea ki’i tokoni ki he Fakafofonga.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō me’a mai ‘Eiki Minisitā Pa’anga fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu pē mo e Feitu’u na, pea ‘oku ou faka’apa’apa ‘aupito pē au ki he Fakafofonga. ‘Oku mo’oni ‘oku ‘i ai ‘a e *contingency* ‘o kapau ‘oku ‘uluaki ‘i ai pē ha *fund* ia ‘i he *vote* ngāue’aki ia ke ‘osi pea toki hoko leva ki he *contingency* ko e *normal procedure* ia. Pea ko e me’a ko eni ‘oku fai ngāue’aki ia ke ‘osi he ‘oku te’eki ke ‘omai e fo’i tu’utu’uni pē ko hai ‘oku komisiona hē pea kapau ‘e lele atu ia ‘o ‘osi, ala ki he *contingency* ko ia Sea mālō.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō mahalo ‘oku mahino ia Hou’eiki

Veivosa Taka: Sea ko ‘eku ki’i fehu’i pē ‘a’aku ia Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Io fehu’i Ha’apai 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea tapu pea mo e Fale ‘eiki ni. ‘E ‘Eiki Sea ‘oku ou lave’i ‘a e ngaahi feme’a’aki pea ko u ongo’i ‘oku ou mo’utāfu’ua. Kā ko ‘eku fehu’i ‘Eiki Minisitā ‘e ‘oatu ha me’a pea ‘oku fakalao ke mou pehē mai ke tatali pē ko e me’a pē ‘oku ‘oatu ‘oku pau pē ke fai ia neongo e ‘ikai ke tau loto ki ai mo e loto ki ai pē ko e Konisitūtone ia kuo pau! Ko e fehu’i ia Sea ke ki’i tali mai ‘e he Minisitā Pa’anga.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ke u ki’i tokoni atu mu’a Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘E Fakafofonga ‘e, uehe fakamolemole ‘Eiki Minisitā ko e me’a ko ē ‘oku ou fanongo ki Ha’apai 13 tali mai mu’a ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko e ‘ai pē ke u lava pē ha tokoni atu, ko ‘ene fiema’u tokoni, ke u ki’i tokoni atu.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Minisitā Pa’anga ki’i tali mai ange Minisitā Pa’anga e me’a ko eni ka tau nounou he ko e ‘uhinga ‘oku fiema’u he Fakafofonga.

Veivosa Taka: Sea ‘e lava pē ke tali mai pē ha taha.

Fakakatefito tali tu’utu’uni mei he Fakataha Tokoni he ‘i ai hano pa’ang & mamafa e tu’utu’uni

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō Sea ko ‘eku fanongo eni ki he fehu’i ‘Eiki Sea pē ‘oku tonu ‘eku fanongo, ‘oku lava ke mau to e tatali ha me’a pē ko e ‘omai pē tu’utu’uni pea fai leva. ‘Oku fakatefito pē ‘i he anga. ‘Uluaki pē pe ‘oku ‘i ai ha sēniti ke fai’aki he kapau ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha seniti he ‘ikai ke fai leva ‘e feinga’i ke ma’u ha seniti. Pea ko hono ua ko fē e feitu’u ‘oku ha’u mei ai ‘a e tu’utu’uni? Mo e fa’ahinga tu’utu’uni ‘oku ‘omai he ‘oku fōkehekehe pē tu’utu’uni. ‘Oku ‘i ai e fo’i tu’utu’uni ‘oku fōlahi ‘oku ‘i ai e fo’i tu’utu’uni ‘oku fōsi’i pea kuo pau pē ke tau hanga ‘o fua hono mafamafa pē ko e hā e me’a ‘e ‘uluaki fai mālō Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Kole pē Sea ke u ki’i tokoni atu.

Lord Nuku: Ko ‘eku kole pē ‘a’aku ia ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Ai ka ke tokoni mai angé ‘Eiki Minisitā pea ke toki hoko atu Nōpele mei ‘Eua.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Mālō ‘aupito ‘e Sea. Ko e fehu’i foki na’e ‘omai pē ‘oku ‘i ai ha makatu’unga fakalao ke pehē atu ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha makatu’unga.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Eiki Minisitā ko ‘ene tali pē ha Minisitā ‘e taha fe’unga he ‘oku ‘osi mahino ki he kau Mēmipa ka tau hoko atu.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Ika Sea te u tokoni atu au ki’i me’a makehe eni ia.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Pe ’i tokoni makehe mai.

Feinga Kapineti ke fie fakatonu ki he Tu’i

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko ia ko e ‘isiū ko ē ‘oku tu’unga ‘o ki’i faingata’a’ia e Kapineti he ‘oku ‘ikai ke mau sio pē ki he fakalao. Ko ‘emau feinga eni ke mau fie fakatonu ki he ‘Ene ‘Afio mo e Fakataha Tokoni. Mou mea’i kāinga na’e ‘ikai ke fakahū mai e me’a ko eni he Palani mo e Patiseti ‘i he ta’u faka-Patiseti ko eni. ‘I he tu’unga ko ia ‘oku faingata’a ‘i hono tu’u

fakapatiseti fakalao kā 'i he'emaui feinga ko ia ke mau fakatonu ki he 'Ene 'Afio ko e 'aho ni sio ki he'ene faingata'á. Na'e 'omai ke 'oatu ha Patieti ki he komisiona 'e ua.

Sāmiu Vaipulu: Fakatonutonu.

'Eiki Sea Le'ole'o: Fakatonutonu. Fakatonutonu ange pē me'a ko ē 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisitā.

Sāmiu Vaipulu: Ko 'eku fakatonutonu Sea ko e me'a na'a ku fehu'i ai 'a e pehē ko ē kuo 'osi 'a e Patiseti me'a ni 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga ko e *contingency*. Pea 'oku mahino mai 'oku 'i ai e pa'anga. Ko u tui 'oku tonu ke 'oua te tau to e lave tautolu ia ki he Patiseti pea na'e 'ikai ke fakahū ai he 'oku 'i ai pē feitu'u ke hū ai ma'u ai 'a e pa'anga ke fakahoko'aki e fatongia 'o kapau 'oku te loto ki ai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Sea pea mahalo 'oku tau ki'i fekolosi'aki 'i he anga 'etau feme'a'aki.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Ikai 'oku 'ikai ke fai ha fekolosi'aki 'Eiki Minisitā. 'Oua te tau ngāue'aki e founa ko ia he Fale ni ke te kumi pē ko kita pē 'oku tonuhia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Ikai ke u taumu'a pehē au ia Sea 'oku ou fie kau pē au ia he tokoni.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Eiki Minisitā 'oku 'ikai ke fai ha fekolosi'aki. Me'a mai e Feitu'u na

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io. Sai pē Sea ka u faka'osi atu mālō. Ko e me'a ko ia fekau'aki mo e *contingency fund* ko e fehu'i ia 'a Vava'u 15. ...

<007>

Taimi: 1150-1155

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ko e fehu'i ko eni 'oku ou talí ko e fehu'i ia 'a Ha'apai 13. Na'a ne fehu'i mai ia 'i he tafa'aki fakalao pea 'oku 'ikai he makatu'unga ke mau pehē atu 'ikai. Ko 'eku tānaki atú, neongo 'oku 'i ai 'a e patiseti na'e 'ikai fakakau ai 'a e heu lupé, pea 'oku faingata'a, ka ko 'emaui fie fakatonu, he ko e Haú 'oku mau fie fakatonu ki ai. Sai, ko e palopalema leva eni 'i lotó. Neongo kuo tali ko e tu'utu'uni mai mo ia 'a 'Ene 'Afio, ke tali 'a e ongo Komisiona 'e 2 ko ē pea mo hono patisetí, ka kuo hū mai 'a e fo'i me'a fo'ou ia, pea hū mai ia kuo 'osi 'omai 'a e Komisiona ia ke fakanofa, ka 'oku te'eki ai ke hū mai 'a e toko 2 ia ko ē. Sio, 'oku fepaki leva 'a e palopalemá.

Lord Tu'iha'angana : Sea, kau ki'i tokoni pē 'aku Minisitā ki he me'a ko ena 'oku ke me'a ai. Sea, 'oku 'ikai ke u 'ilo 'e au pē ko e hā 'a e me'a 'oku tau kei feme'a'aki kuo 'osi tali mai e fehu'í. Na'e 'i ai e Komisoni 'e 2 na'e 'asi he patisetí hono pa'angá. Toe., 'osi fokotu'u e Komisoni ia 'e taha ko e 'uhingá kuo 'osi fokotu'u mai mei he Fakataha Tokoni 'a e Komisiona mo e Sekelitali kau ngāue ki ai. 'Omai 'e he Pule'angá 'a e pa'anga ko ia na'e 'osi vahe ki he ongo Komisoni ko

ē neongo na'e fakahingoa ko e Komisoni kehe. 'Oku fakalao ia? 'Io 'oku fakalao pē ia ke 'omai 'e he Pule'angá 'o ngāue'aki. Ko e hoko atú, ka 'omai mei he Fakataha Tokoní ha kau Komisiona ki he tutu 'o Nuku'alofá, ko e hoko atu ia 'a e Komisiona ko iá. Ha'u mo e me'a ko ia ki he Paasipootí 'e hoko atu. Pea ke toki fiema'u ke fakalahi e pa'angá, pea toki.. Ko eni kuo 'osi tu'utu'uni e ..

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ki'i fakatonutonu si'i atu pē ke tokoni.

Lord Tu'iha'angana : Sio, 'oku fakalao pē ia ke nau hanga 'e nautolu 'o 'omai 'a e pa'anga ko ē 'o fakalele 'aki 'a e Komisiona ko ē kuo 'osi fokotu'u mai mei he Fakataha Tokoní, pea ko eni kuo 'osi lele. Ko eni kuo talamai kuo 'osi lele.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō 'Eiki Nōpele.

Lord Tu'iha'angana : Ka fokotu'u mai 'e he Fakataha Tokoní e Komisiona ki he tutu 'o Nuku'alofá he uike kaha'ú, 'oku kei toe pē pa'angá lele mo ia, mai mo ē lele mo ia. Ko 'etau toe talanoa ki he hā ko eni kuo 'osi lele e Komisoni ko ē. Tali pē ke fakahingoa mai 'e he Fakataha Tokoní 'a e me'a ko ē kae lele.

'Eiki Sea Le'ole'o : Fakatonutonu.

Nēongo 'ikai ha patiseti ki he Komisoni Sia Heulupe ka 'oku feinga Pule'anga ke malava fakahoko

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ki'i tokoni atu pē fakatonutonu atú, ko e anga foki 'etau me'a fakalao faka-patisetí he ko e patisetí ko e lao. Kuo pau ke fakahū mai 'a e fo'i palani ia, 'a ia ko e fo'i palani ko ia na'e 'omaí, fo'i tu'utu'uni ke fatu ha palani, fatu mo ha patiseti, kae *disburse* e siliní, ko e fo'i Komisoni 'e 2, pea fakahingoa mai. Ko Nuku'alofa, Tutu 'o Nuku'alofá, pea mo e Paasipootí. Sai, ko e hū mai 'a e fo'i me'a fo'ou ko ení na'e 'ikai ke 'asi ia he patisetí pea 'ikai ke 'asi hono hingoa pea 'oku 'ikai ke 'i ai hano palani, pea 'oku 'ikai ke 'i ai hano patiseti. Kā, neongo 'ene 'ikai ke 'asi aí, 'oku mau feinga'i ke malava 'o fai 'a e tu'utu'uni 'Ene 'Afió, he 'oku 'ikai ke 'i ai ha patiseti ia ki ai, pea ko ha me'a kuo 'osi fakahū.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mahino ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ki'i fakatonutonú pē ia Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o : Ko ia, malō.

Lord Nuku : Ko e fakatonutonú 'Eiki Sea. Ko e makatu'unga 'o e tu'utu'uni ko ia na'e faí na'e makatu'unga 'i he tohi tangi na'e mai 'e he kakaí, ki he paaka ko ia 'i Popuá. Ko e tohi tangi 'a e kakaí, ki he Fakataha Tokoní.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ke u fakatonutonu si'i pē.

Lord Nuku : Ko e fakatonutonu ia, na'e makatu'unga 'a e 'ū fai tu'utu'uni ko ení..

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : He 'oku mahu'inga pē ... Ki'i fakatonutonu pē Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o : Ki'i fakatonutonu ē. 'Oleva pē, 'oleva pē, 'oleva pē 'Eiki Minisita ē mo ki'i me'a hifo ki lalo kau ki'i fakama'ala'ala he fakatonutonu ko iá. Ko e fakatonutonu ko ia 'oku 'omai 'e he Feitu'ú na, 'io na'e 'omai 'a e tohi tangi 'o fekau'aki pea mo e paaká. Ko e tu'utu'uni ko ē 'oku 'omai ko ē 'a ē 'oku fai ai 'a e feme'a'akí, ne te'eki ke 'i ai ha tohi tangi ki ai. Ka 'oku mo'oni 'a e Feitu'ú na, na'e 'i ai 'a e tohi tangi ki he paaká, 'a ia 'oku 'i ai ko ē 'a e feitu'u heu lupé.

Lord Nuku : Ko ia ko e tohi tangí ena. Ko e tohi tangí na'e 2. Na'e 'i ai 'a e 'uluaki tohi tangi na'e fai mai mei muli, na'e fakamo'oni ai e toko 400.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ke u 'ai atu 'eku ki'i fakatonutonu kae ..

Lord Nuku : To e 'omai 'a e tohi tangi 'a e kakai, pea ko e 'uhinga ia ko ē 'o e fai e ngāue ko ení.

'Eiki Sea Le'ole'o : Ki'i me'a hifo 'Eiki Minisita kae fai e fakatonutonu ko ē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ko e fakatonutonu atu pē..

'Eiki Sea Le'ole'o : Ki'i me'a angé ki laló kae 'oleva ke 'ai e fakatonutonu, he 'ikai ke fakatonutonu, fakatonutonu pea te u 'atu leva 'eku tafa'aki ko ia 'a'akú ki he fakatonutonú, pea mo hoko atu, ka tau ma'ala'ala, ..

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ka 'oku 'ikai tatau ho'o fakamatala ..

'Eiki Sea Le'ole'o : Me'a hifo 'Eiki Minisitā, pehē pē 'eku fo'i ui e hingoa e Feitu'ú na, 'oku ke mea'i 'etau Tohi Tu'utu'uní, me'a hifo 'Eiki Nōpele, pea te u ngāue'aki leva 'etau tu'utu'uní, ke mahino ki he Mēmipá, ko e pehē atu pē me'a ki laló pea ke me'a ki lalo. 'E malava 'e he Seá 'o tautea koe 'aho 'e 14, 'o 'ikai ke ke toe hū 'i Fale Aleá ni, pea to'o mo ho vāhengá, 'i ho'o talangata'á, tu'o fiha eni 'eku ui kia koe 'Eiki Minisitā, fakamolemole ke ke talangofua. 'Ai angé ho'o fakatonutonú 'Eiki Nōpele.

Lord Nuku : Ko e 'uhinga 'eku fakatonutonú 'Eiki Sea, he 'oku hangē kiate au kuo tau aafe ki he feitu'u na'e fai mei ai 'a e tu'utu'uní, ka ko e halanga ia 'o e fakafou mai e loto 'o e kakaí, ki he Tu'í pea mo e Fale Aleá ni..

'Eiki Sea Le'ole'o : 'Eiki Nōpele..

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea, fakatonutonu ē..

'Eiki Sea Le'ole'o : 'Oleva, ki'i me'a hifo ki lalo, ki'i me'a hifo Minisitā ...

<008>

Taimi 1155-1200

‘Eiki Sea Le’ole’o : ... me’a ki lalo. ‘oku ou kole ki he Feitu’ú na ke tuku hono ngāue’aki e me’a he ‘oku ‘ikai té ke mea’i e finangalo e Tu’í. Ko e tu’utu’uni na’e mai ko e Komisoni Heulupe, na’e ‘ikai ke kau ai e Tohi Tangi ia, fakamolemole ki he feitu’ú na. He’eku fanongo ko ē ‘aku ko e Sea, ‘okú ke ngāue’aki he feitu’ú na ko e tu’utu’uni makatu’unga he Tohi Tangi. ‘Ikaí ko e tu’utu’uni ko eni ‘oku ‘omai ko ē ki he Pule’angá ko e Heulupe, ko ia pē. ‘Oua té mou to e me’a ki he finangalo e Tu’í fakamolemole.

Lord Nuku : ‘Ikaí, ké u lave atu au ki he finangalo e Tu’í, ko ‘eku lave atu ki he makatu’unga ‘o e tu’utu’uni. Ko ‘eku fakatonutonu ki ai ki he ‘Eiki Minisita.

‘Eiki Sea Le’ole’o : Ko e me’a ia ko ē ‘oku ou ‘uhinga ki ai ‘Eiki Nōpele, fakamolemole. Ko e me’a ko ē ‘oku ou ‘uhinga ki aí na’e ‘ikai ke ‘i ai hā makatu’unga ia ‘e mea’i ‘e ha taha he Falé ni, hā e ‘uhinga e makatu’unga e tu’utu’uni e Tu’í ki he Heulupe. Tu’utu’uni mai pē e Tu’í ia Heulupe, Heulupe pea fai ‘aki ia. Na’e ‘ikai ke ‘i ai hā makatu’unga ia ‘o pēhē ko e Tohi Tangi ‘i he anga ko ē ‘eku vakai ko hoku fatongia he Seá. Kā ‘oku ou kole atu pē fakamolemole ki he Feitu’ú na ke tukuange mai mu’a ka tau ‘unu.

Lord Nuku : ‘Ikaí, mālō ia kapau ko ia. Kapau ko e anga e ia ho’o me’a ia, mālō pē ia, kā ko e tui eni ‘a e motu’á ni ‘oku ou ‘oatu ko ē ‘e aú. Kā ko ho’o fakamaau tuku, kuó u faka’apa’apa pē ki ai.

‘Eiki Sea Le’ole’o : Mālō ‘e ‘Eiki Nōpele. ‘E Hou’eiki, kuó u pēhē mu’a kuo ‘osi fe’unga mu’a. Hou’eiki Pule’anga, ‘Eiki Minisita Leipa ko e taimi ko ē ‘okú ke fakamalanga aí, ‘oku ou ongo’i ‘e au ‘oku hāngē ko ē té ke tukuaki’i ‘e koe, hā e ‘uhinga ‘oku mole ai ‘a e pa’anga ke ‘ave ki he me’a ko ‘eni. ‘Oua, mou ‘ai pē ko e hā e me’a ‘oku mou loto ke ‘ai pea fai ‘aki ia, kā tau ‘unu he kuo ‘osi māhino pea kā ai ha taha ‘oku ‘i ai ha’ane fie fehu’i peá ke ‘ai ha’o Tohi Fehu’i ‘o ‘ave ki he kau Minisita ké nau tali mai. Hā e me’a ‘oku ke to e hikinima ki ai ‘Eiki Minisita Leipa?

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki : Mālō ‘aupito Sea e fakangōfua mai ké u fokoutua hake ko e ki’i fakamatala si’isi’i pē. Kuó u fakamālō atu au ho’o fakamaama ‘oku ‘ikai ko e makatu’unga ‘a e tu’utu’uni ‘a ‘Ene ‘Afió

‘Eiki Sea Le’ole’o : ‘Eiki Minisita, hoko atu ho’o malangá ‘oua té ke to e malanga ki he me’a kuó u lave ki ai, he ko e me’a ia ‘oku mou fētō’aki kehekehe ai he Falé ni.

‘Eiki Minisita Leipa : Ko ia, pea ko ia ai Sea, ‘oku ‘oatu pē ‘e au ko e ki’i fakatonutonu pē ke tokoni. Tatau ai pē ia, pē ‘oku ‘i ai hā Tohi Tangi pē ‘ikai, ko ‘ene paasi pē hā Patiseti ia.

‘Eiki Sea Le’ole’o : ‘Eiki Minisita, tu’o ua eni, to e pē peá u ui atu hō hinga peá ke, me’a ki ha to e me’a ‘e taha.

‘Eiki Minisita Leipa : ‘Okú ke fakangōfua mai pē té u me’a au ki lalo.

‘Eiki Sea Le’ole’o : ‘Oua té ke to e me’a ki he Tohi Tangi ‘a ia na’e me’a ki ai ‘a e Fakafofonga ‘Eiki Nōpele ko ē, ‘osi eni ‘eku ta’ofi e ‘Eiki Nōpelé.

Mo'ale Finau : Sea ki'i fakahoha'a atu.

'Eiki Sea Le'ole'o : Ki'i me'a hifo angé ki laló, ki'i me'a hifo angé ki laló Fakafofonga, kae 'oleva ké ma fēmāhino'aki mo e 'Eiki Minisita. Me'a mai angé, fakalelei angé kā tau 'unu. Hā hā me'a fo'ou 'okú ke to e tānaki maí. Ko ena ko e Komisoni ena 'oku mou laumālie lelei ke 'oange 'a e Komisoni ko eni fakamuimui 'a ia 'oku finangalo ki ai 'a e Tu'í, 'osi 'i ai mo hono kakai ke ōmai 'o fakanofu hāngē ko e me'a 'oku me'a ki ai 'a e Minisita Polisi.

'Eiki Minisita Fefakatau'aki : 'Io, ko e ki'i tokoni 'aku, 'ikai ké u to e lave au ki he Tohi Tangí, pē 'aku ia, ko e taimi ko ē 'oku tau fatu ai hā Patiseti, 'oku 'ikai ke makatu'unga e fatu e Patiseti ia, ko e 'uhí ko ha Tohi Tangí pē, kā tu'utu'uni mai 'a 'Ene 'Afió hā me'a ke fakahoko, 'e toki ngōfua ia ko e 'uhí ko e Tohi Tangí. Ko 'eku ki'i tokoni pē 'aku ia, pea he'ikai ke Ne to e to'o 'e ia 'a e fo'i palopālema faka-tekinikale mo faka-lao na'e 'ikai ke patiseti'i mo palani'i e me'a ko iá 'i he ta'u faka-pa'anga ko ení. Ko e ki'i tokoni pē ia, 'ikai ké u to e lave au ki he me'á, na'á ke ki'i loto mamahi koe. Mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō, lava? Sai, ku 'osi ia. Malanga e feitu'ú na ho'o taimi 'ou.

Mo'ale Finau : Mālō Sea. Tapu mo e feitu'ú na Sea. Sea, kuó u tui pē té u faka'osi pē 'etau minití. Ko e ki'i kongā pē 'e taha 'oku ou fie lave ki ai 'Eiki Sea, ko e tu'utu'uni 'a e Falé ni 'e 'omai pē ia ki he Fale Alea ké nau tali 'e he Falé ni, ko ia ko 'eku ki'i tānaki atu pē he me'a ko iá.

Tokanga pē na'e 'i ai ha patiseti ma'a e Uafu 'o Nomuka

Sea, ko e ki'i me'a 'oku ou fakahoha'a atu pe au ki ai 'oku pēhē ni. 'Ikai ké u faka'amu au ia ke fai mai hā tali ki ai. Ko e 'oatu pē kapau na'e 'i ai hano Patiseti pea fai pea kapau na'e 'ikai pea tuku. Ko e Uafu ko ē 'o Nomuka, 'Uiha, tautautefito ki Nomuka. Hou'eiki na'e 'i ai nai hano patiseti ki he ta'ú ni? 'Ikai, 'uluaki ia. Kapau na'e 'ikai, 'oua to e fai hā fakamatala ia, ko e 'uhingá kae hoko atu 'emau kole 'amautolu. Ko hono 'uhingá foki Sea, ko e melino hotau Falé ni 'i he taimi ko ē 'oku 'i ai ko ē 'a e patisetí. Ko 'ene hala pē patisetí, ko e 'ātunga ē, 'o hake fakasio mei hē, fakasio mei hē.

Sea mo Hou'eiki, ko e Uafu ko ē 'o Nomuka kuo 'osi māhino hono 'ū 'uhingá, 'ikai ké u to e fie lave ki ai. Né u lave ki ai he'eku fononga atu he uike kuo 'osí, 'eku sio ki he fakahifó. Kā kuo tā tu'o lahi Hou'eiki hono 'o hake e me'á ni he Falé ni 'a e tu'unga ko ē 'oku 'i ai. 'Oku 'ikai ké u tui au ia 'oku 'ikai hā taha heni.

'Eiki Sea Le'ole'o : 'Eiki Nōpele Fakafofonga 'o Vava'u.

Lord Tu'i'afitu : Sea, 'eke pē au ki he Fakafofonga 12, fakamolemole pē, na'e 'i ai hā patiseti ki ho'o fōsoá.

<000>

Taimi: 1200-1205

Lord Tu'i'afitu: Kae hangē ko e me'a na'a ke fai, na'a ke me'a mai he 'ahó kuo 'ai ke to e fakalelei'i e tā mu'a 'o fangatapú 'i he fōsoá, mālō.

Mo'ale Finau: Fōsoá,

Lord Tu'i'afitu: Tali lelei pē 'e he Feitu'u na?.

Mo'ale Finau: Tali pē ia. Fōsoa fē 'Eiki Nōpele?

'Eiki Sea Le'ole'o: 'A ena ko ena 'oku lolotonga ngaahi 'i Ha'apai.

Lord Tu'i'afitu: 'A e 'ofa ko ē ki Ha'apai.

Mo'ale Finau: 'O, 'a eni 'oku 'asi 'ofa 'i Ha'apai?

Lord Tu'i'afitu: 'A ē 'oku mou fepaki mo e 'ātakaí.

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea ko e fōsoa ko iá na'e 'i ai hono patiseti, 'a ē na'a ku ngaahi. Pea ko hono patiseti 'oku pehē ni. 'I ai e patiseti ki he *travel*, ko e folau ki he fanga ki'i motú. Na'a ku hanga 'e au 'o tu'usi 'Eiki Sea 'a e folau ko ē 'a e Kovaná he taimi ko iá talu 'eku 'i aí. 'Omi kotoa hono silini fakatahataha'i. Pea 'oku lava pē foki 'Eiki Sea 'a e *transfer* e ngaahi vouti. Ko ia ko 'eku tali ia ki he fehu'i. Ko 'eku 'uhinga 'a'aku ki he uafú, kapau na'e 'i ai ha patiseti ko e uafu 'o Nomuka, pea 'oku totonu ke ngaahi e uafu 'o Nomuká. Sai, pea kapau leva 'oku hala he patiseti, ko e fatongia leva ia e motu'a ni mo e Fakafofonga ko eni Ha'apai 13, ke ma fekumi ha feitu'u pē ko ha tokoni Sea 'e lava ke nau fakapa'anga,

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ...

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Eiki Minisitā Pa'anga. Me'a ki lalo Fakafofonga Fika 12.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ke u ki'i tokoni mu'a ki he Fakafofonga.

'Eiki Sea Le'ole'o: Tali pē tokoni?. Tali pē, me'a mai.

Tui Ha'apai 12 ke faka'aonga'i 1 miliona ki he Komisoni Heulupe ke ngaahi uafu Nomuka

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko 'eku ki'i fehu'i fakavavevave pē 'oku hangē pē kiate au nau, ko e anga ia 'eku fakakaukaú ki he me'a ko ē 'a e Fakafofonga. 'Oku tui 'a e Fakafofonga 'oku totonu ke 'oange 1 miliona ko eni ki he Heulupé ki he'ene uafú. Ko ia Fakafofonga?

Mo'ale Finau: Sea, 'oku ou tui ki ai, 'oku ou tui ki ai, pea te u a'u atu pē ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mo me'a angé ki laló, ka u ki'i fakamā'opo'opo atu ho'omou feme'a'akí. 'Osi pē ho'o me'a hake ki 'olunga 'oku ke tui, kapau 'oku 'i ai ha patiseti 'o ha me'a hangē ko e uafu 'o Nomuká, pea 'ai. Pea kapau 'oku 'ikai ke 'i ai hano patiseti 'oku 'ikai. 'Ai e fo'i fehu'i 'a e Minisitā Pa'anga ia, 'oku ke tui ke 'oatu e 1 miliona ko eni 'oku 'ai ke 'ave ki he komisoni ke 'ai ki he uafu 'a e Feitu'u na.

Mo'ale Finau: Sea, ki'i fakatokanga'i pē Sea.

Veivosa Taka: Sea ka u ki'i fakatonutonu.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mo me'a angé ki laló. Mo me'a ange ki lalo kae 'oleva ke u 'osi atu. 'Osi ko iá pea ke me'a mai, ko u tui, nau meimei a'u ki ai. Kae 'ai angé fo'i liliu kī ko iá ho'o teuteu, 'ai angé.

Mo'ale Finau: Mālō. Sea, 'oku ou tangane'ia he Feitu'u na 'Eiki Sea, he 'oku mālie ma'u pē 'Eiki Sea 'a e anga ho'o hanga 'o tukutuku mai 'etau, hotau vaká. Ko e fo'i lea ko e tui 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ko e 'uhinga ia ko e me'a ia 'e fai. Ko e *opinion*, ko e tui. Ka pehē pea pehē, pea 'oku fiefia Ha'apai ai. Pea kapau 'oku 'ikai, 'oku 'ikai fai ia.

Veivosa Taka: Sea, ki'i tokoni atu Sea.

Mo'ale Finau: Ko ia ai 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke 'i ai ha fepaki 'e taha, ko ha fepakipaki.

'Eiki Sea Le'ole'o: Tokoni mei Ha'apai 13 ki Ha'apai 12.

Poupou Ha'apai 13 ke ngaahi uafu Nomuka

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Tapu mo e Fale 'eiki ni. Ko 'eku fokoutua hake pē Sea, 'oku ou tui ki ai. Ko e 'uhingá he ko e uafu 'o Nomuká ne 'osi palani pea 'osi 'omai e fiema'u e kakaí, pea kuo tonu ke 'i ai hono patiseti. Pea ko e 'uhinga ia 'oku ou tui ai ki he fehu'i ko iá Sea. Mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō.

Mo'ale Finau: Mālō, mālō 'Eiki Sea. Ko ia 'i he'ene pehē, 'e tuku ai 'eku tuí ai 'Eiki Sea he 1 milioná. Kapau 'oku pehē 'e he Pule'angá 'i he'enu fua tautau 'a e heu lupé mo e uafú. 'Oku 'i ai e me'a ko e *priority* 'Eiki Sea. Ko e *priority* ko e kī ia ki he langa 'o ha fonua. Ka hala, 'e tū'ulu e fonua ko iá. Kapau 'e tonu, 'a e fokotu'utu'u 'a e *priority* pē ko hono fakafikefiká, 'oku 'i ai e me'a 'oku fika 'uluaki,

Lord Tu'iha'angana: Sea, fakatonutonu atu.

'Eiki Sea Le'ole'o: Fakatonutonu.

Tokanga ke maau ange ngāue 'a e Fale

Lord Tu'iha'angana: Ko 'eku fakatonutonu atu pē 'e au e Feitu'u na, kuo hangē ho Falé ha katuní Sea. Ko eni te tau 'alu pea 'e a'u eni ia kuo 'alu, tafe pē feme'a'akí ia kuo tafe ia ke, pē ko e hā e me'a 'oku mahu'inga ki he fu'u pa'anga na'e tohi mai 'e he Pule'angá he patisetí. Ko e hā e me'a na'e tohi mai ai he patisetí, kae 'ikai ke tohi mai e uafú. Pea kuo 'alu 'etau feme'a'akí, fakafoki mai he ko eni kuo, pē 'oku tonu 'eku ma'ú kuo 'osi lele 'a e Komisiona ko eni, Komisoni ko ení. Pea kapau 'oku, na'e pehē 'e he Pule'angá 'oku fakalao 'enua to'o e patiseti na'e 'ai ki he

me'a kehe 'o fakalele'aki e me'a kehe, pea 'oku tau fononga ai. Ka ko eni 'e 'alu e me'a 'oku a'u eni ia ke 'ai ke 'ai e to e afe'i e fu'u fo'i pa'anga ia ko ia ke 'ai ke, te tau lele he ngaahi malanga ko eni mo e fu'u 'uhinga kehekehe.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mo ki'i me'a hifo ki lalo ka u ki'i,

Lord Tu'iha'angana: He ko e fokotu'u atu ē 'a e Minisitā Pa'anga ia kuo aafe 'a e me'a ia ke liliu, ko nautolu na'a nau tohi maí. Ke hangē ha me'a noá pē, tohi mai he me'a he Laó ka tau ōmai pē tautolu 'o va'inga noa'ia holo pē, liliu atu ki hē, liliu atu hē pea 'osi pea 'ikai ke 'i ai ha me'a 'e hoko.

'Eiki Sea Le'ole'o: Hou'eiki, 'oku 'i ai pē mo'oni 'a e 'Eiki Nōpelé 'i he me'a ko ē 'oku me'a ki ai. Taimi lahi 'oku mou mea'i e fatongia ko eni, ka faifai 'oku 'i ai ha taimi te u 'oatu ha tu'utu'uni 'o fekau'aki mo ho'omou feme'a'aki, 'e kehe natula ia 'o moutolu kau Fakafofongá, te ke hoha'a. Pea 'e to e a'u ki ha tu'unga, 'e faifai pea te mou to e ...

<001>

Taimi: 1205-1210

'Eiki Sea Le'ole'o: ... faka'ilo tu'o ua tu'o tolu au ha'aku faitu'utu'uni 'e fai. Pea ko e me'a ko u tukuange pē ke ke, ka mou fakapotopoto ho'omou malangá. 'Ai 'a e ngaahi kī ko ē ko 'ene liliu pē ko ē mei he fo'i kī ko ē sio ko e fo'i nota ko eni fo'i *dilemma* ko eni na'e lī mai 'e he Minisitā Pa'anga. Lolotonga pē 'enau nofo he fakahoko honau ngafa fatongia ki he 'Ene 'Afiō ke taa'i e fo'i *dilemma*. 'Oku to e taa'i mai leva he Minisitā e fo'i *dilemma* 'e taha ke mou liliu kī mu'a. Fēfē 'ave fo'i *dilemma* ko ē ke tau ngāue ke 'ai fo'i *dilemma* ko ē. Sai ka u faka'osi atu Hou'eiki pea u tui ko 'ene 'osi pē ko eni pea tau, ka u 'oatu mu'a 'eku tu'utu'uni he ho'atá ní.

Mo'ale Finau: Ka u ki'i fakahoha'a atu au pea ke toki ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko e me'a, me'a hifo ki lalo. Ko e me'a ko ē 'a Nōmuká, mo'oni. 'Osi 'i ai e mape 'oku tauhi he sōtia tauhi he *Port Authority* pea na'e 'i heni e ongomātu'a pea mei Fisi ko Talia'uli pea mo hai mo eni e fefine 'e taha na'a mau *dinner* 'i he efiafi ko ia. Ko e Palesiteni ia 'i he Kolisi Tutuku ko ē 'a Liahona 'a e ongo mātu'a ko eni. Pea na'a na 'omai e fakakaukaú pea na'a mau kumi leva e mape ke mou mea'i 'oku 'i he *Port Authority* 'oku 'i ai mo e mape ai. Ko e taumu'a ngāue ia 'a 'Ene 'Afiō Tupouto'a 'i he 'aho 'aneafi ki he 'aho ni ka 'oku fai hono kumi e pa'anga ke langa e uafu ko eni. Ka ko u faka'amu pē Hou'eiki mou to e taa'i ha fo'i *dilemma* 'e taha hangē ke 'oua 'e ongo kātuni 'etau feme'a'aki he Fale ni 'o hangē ko e me'a ko ē 'oku me'a ki ai e 'Eiki Nōpele.

Mo'ale Finau: Mālō Sea. Sea ko u fakame'apango'ia pē hono 'ohake fo'i lea ko eni he 'Eiki Nōpele atu e me'a ko eni 'Eiki Sea. 'Oku, na'e 'ikai ko ha, 'oku 'ikai ke mama'o 'aupito e laumālie ko ia mei he, ko e 'uhinga 'a e tīpeiti na'a ku fakahoko, 'oku 'ikai ke 'uhinga ia 'Eiki Sea ke faka'ikai'i e tohi ko ē ki he Heu Lupe. Fakahoko ia. Ko e fēhu'i ko ē na'e 'omai he 'Eiki Minisitā 'Eiki Sea ko 'ene hanga 'omai 'a e fakatātā kapau 'e to'o ha me'a mei ha me'a 'o 'ave ki he uafu mahu'inga 'o e kāinga Nōmuka. Ko ia 'Eiki Sea pea te u pehē te u tu'usi hē tīpeiti he me'a ko eni 'Eiki Sea ka u 'oatu e fakamālō ko eni ki he Pule'angá ko e toki mahino eni na'e 'ikai ke 'i ai hano

Patiseti ia ‘o’ona. ‘A ia ko e me’a ia ‘oku mahino mai. Pea ko u pehē leva ‘e au ia Hou’eiki Pule’anga fai moutolu e me’a ko ē, fai moutolu ‘a e me’a ko eni na’e ‘omai ko ē ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: Minisitā.

Mo’ale Finau: Mālō.

‘Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e ‘Eiki Sea Le’ole’o ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Tapu ki he Hou’eiki Minisitā kae ‘uma’ā e Hou’eiki Nōpele pehē ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí. Sea ‘oku ou tui pea mo e Fakafofonga Fika 1 Nōpele ‘o Ha’apaí. Tau foki mai ki he me’a na’e fai ai e feme’a’akí. Ko ‘etau feme’a’aki he Komisoni. Ko e Komisoni ‘e ua ‘ene paasi ko eni fakalao ‘i he tau Patiseti. Ko eni ‘oku ‘omai e Komisoni ‘e tolu. Tukumai ki he Pule’angá ke sio angé pē ko fē fo’i Komisoni ‘e ua ko ē tonu ke ngāue’akí. Mahalo ko e nounou ia. Mālō Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Poupou. Mālō.

Mo’ale Finau: Sea ko u tui ‘Eiki Sea ko e ngali hē pē me’a ni ia ko e ‘uhinga ko ‘eku malanga eni ‘a’aku he uafu. Te’eki ai ke u mavahe au ‘eku taumu’a ‘a’aku mei he uafu. ‘I he ‘aho ni ‘Eiki Sea tau felau’aki pē tautolu he Komisoni ko e *tax* ko e hā fua. Te’eki ke fai ha lave ‘e taha ki ha me’a ko e me’a ia ‘oku ‘oatu ma’a e kakai ‘o e fonua. Ko e uafu ko ‘eku toki hanga eni ‘o pu’aki he Fale ni he ‘aho ni Hou’eiki ha fa’ahinga me’a ‘oku tau hanga ‘o momoi atu ko e me’a ia ‘a e kakaí. Kātoa ‘ū me’a kuo tau me’a ‘aki he ‘aho ni hala ‘atā ha me’a ma’a e kakaí. Ko e to’o pē mo e totonu. Ko e toki me’a eni te tau ‘ave eni ia kuo hangē ia hangē ia ‘oku ‘ai ia ke pehē ‘Eiki Sea ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Eiki Nōpele.

Lord Nuku: Fakatonutonu atu.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Fakatonutonu.

Fakamanatu ko e Fale fa’u Lao Fale Alea pea na’e paasi e Patiseti ko e Lao

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonu atú Sea ko e feme’a’aki ‘oku fai he Lao. ‘Oku ‘ikai ke tau hanga pē ‘o to’o atu ‘a e me’a mahu’inga ke fai. Ko e Fale ko eni ‘oku ‘i ai hono Lao mo hono Tu’utu’uni. Pea na’e ‘uhinga ‘a e feme’a’aki he Patiseti he na’e ‘osi paasi e Lao ko ia Sea ‘i Fale ni ke fakahoko ‘e he Pule’angá. ... me’a ‘oku te’eki ke fakahoko he Pule’angá ko ‘ene a’u pē ki he me’a ko ē Potungāue Lalahí hū mai e uafu he na’e ‘i ai hono pa’anga ‘oku ‘ave ki ai *Infrastructure*.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō.

Lord Nuku: Ko eni ko e ‘uhinga e fehu’i ko eni he ‘oku ‘osi paasi. Pea na’e ‘i ai e fehu’i ‘aneafi ki he ‘Eiki Minisitā Ako ko e fatongia ke fai.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ki’i fakatonutonu atu mu’a.

Lord Nuku: He me’a ko ē na’e fai he ‘Eiki Minisitā Ako ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Ki'i me'a hifo me'a hifo 'Eiki Minisitā ē. Mo me'a hifo 'Eiki Nōpele. 'Io 'oku ou tui ki he me'a ko eni 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Nōpele ko e fakatonutonu ko iá he na'e 'osi 'i ai hono Lao Patiseti. Me'a ki lalo Fakafofonga Fika 12 pea na'e 'osi 'i ai hono Lao ki he Tutu mo e Ppaasipooti. Ka koe'uhí 'oku to e hū mai e Heu Lupe fakakaukau e Pule'angá ke nau 'ave 'enautolu ki he Heu Lupe pea 'oku 'i he Pule'angá. Ka 'oku 'i ai ha taha 'oku ne fie faka'ilo 'a e Hou'eiki Minisitā he 'ū fatongia ko eni nau fakahoko honau fatongia ki he 'Ene 'Afiō. Me'a ko ē 'oku me'a e Fakafofonga mai ki ai 'a e Fakafofonga Fika 12 ki he uafu 'oku mo'oni 'Eiki Nōpele e me'a 'oku ke me'a ki ai 'oku, ka 'oku ne me'a mai he na'a ne kole mai 'aneuhu, ke me'a ki he'eku hanga 'o fakahaofi e Feitu'ú na.

Mo'ale Finau: 'Io. ...

<002>

Taimi: 1210-1215

'Eiki Sea Le'ole'o : Tau pehē kuo fe'unga ē.

Mō'ale Finau : Sea, kuo fe'unga 'eku leá, kuo lava atu 'eku fakakaukau, pea kapau, tuku ā ke mau feinga ke mau hanga 'o kumi he feitu'u, ke tokoni ki he Pule'anga ko ení ke feinga'i ke langa e uafú mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o : Kimu'a pea tau tukú, 'io. Fakamolemole, ki'i lave mai 'a Niua he 'oku ou fu'u tokanga ki Tokelau Mama'o. Fakafofonga Niua, ka u ki'i fakamanatu atu ki he Feitu'ú na ē, ngalo 'ia au, ta'omia ko e ki'i finemotu'a ko ia 'oku ou takai fala ki aí ko e Niua, Vava'u au, Niua ia. Hoko atu e Feitu'ú na.

Kole ke kau ongo Niua ke lele ai TV Tonga

Vātau Hui : Tapu mo e Feitu'ú na Sea, tapu pea mo e 'Eiki Tokoni Palēmiá, kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa e Falé ni. Mālō pē mu'a e laumālie 'a e Feitu'ú na Sea, ko u fokoutua pē 'i lalo 'o fanongo ki he feme'a'akí, pea ko u manumanumelie'ia pē he ngaahi kole 'oku, mo e hū 'a Ha'apai. Sea, na'a ku ongo'i pē 'aneafi, hangē 'oku mau ngali lí'ekiná, pea 'oku toutou fakahoko 'i he ongoongó, koe'uhí ko e 'amanaki fakahoko ko ia, ko e ki'i me'a kehe pē eni ia Sea.

Ko e fe'auhi ko ē he *World Cup* 'e fokotu'u 'a e *TV Tonga* 'i Vava'u, pea kole 'a Ha'apai ke 'ai ai 'a Ha'apai, kae si'i fēfē mautolu mei Niuá. Sea, 'ai pē mu'a kapau 'oku 'ikai ke me'á, pea 'ai pē ā 'a e *Digicel* ke faka'atā 'i he *Sky* ka mau feinga ke feinga'i e *Sky*. Ko hono 'uhingá, manatu'i ma'upe 'oku si'i kau pē mo Niua. Tongatapu, Ha'apai, Vava'u, mo Niua mo Niua. Ko ia Sea 'oku kole atú, 'ai pē mu'a ke mau kau. Ko e ki'i me'a pē ia 'oku ou ki'i tokanga atu ki ai Sea, mālō e ma'u faingamālié.

'Eiki Sea Le'ole'o : Ko hai e Minisitā 'oku ne tokanga'i e tafa'aki ko ení ka tau nga'unu. 'Io Minisitā Leipa.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : 'Io mahalo ko e motu'á ni 'oku Le'ole'o he *MIA* mahalo he Sipoti. Kapau te ke 'alu ange koe 'a ho'atā ke fei mo ta solova 'a e palopalema ko iá. Vave ange

ki 'ofisi, 'oua te ke vave mai ki hení, kae lava ia. Ko u tui au ka 'ai he *Sky* 'e lava, he ko e satelaite ē.

'Eiki Sea Le'ole'o : Me'a mai Ha'apai 13. Sai Niua ē. Ha'apai 13.

Veivosa Taka : Tapu pea mo e Seá. 'Eiki Sea 'oku ou fakamālō atu he ki'i miniti 'e taha 'oku foaki maí. Fakatapu atu ki he Fale 'eiki. 'Eiki Sea, ko u ki'i lave si'i pē au ki he ki'i me'a si'isi'i ko ení, na'a faifai kuo ma'u hala e kakaí. Ko e Pule'angá, 'oku ai e taimi 'oku fatu ai 'enau patisetí 'a ia 'oku kamata ia 'i Fepueli. Pea ko u tui na'e 'i ai e *priority* 'a e kakaí, 'e 9 na'e tali 'e he Pule'angá he patisetí, ka 'oku 'i ai e ngaahi *priority* 'oku kei fakahokohoko mai. 'A ia ko e me'a ko eni 'oku 'ohaké, 'e lava ke mau toki hū mo ia 'i Fepueli ki he Pule'angá, ke lava kau atu e *priority* ko iá. Ka ko e me'a pē 'oku ou kole atu ki he 12, ma nofo pē ha fo'i me'a 'e taha, ke ma hanga 'o feinga'i 'a e uafu ko ia 'o Nomuká ke lava ia, pea ma hiki atu ki Ha'afeva, pea ma toki faka'osi ki 'Uiha. Ko e taimi ko ia 'e hū lahi pehē ai 'i he Pule'angá, te nau hanga leva 'o fai faingofua ange 'a e ngāué ki ai.

Ko e me'a pē 'e taha Sea, ko e me'a fēkau'aki pea mo 'etau *TV*, fakamālō atu ki he Minisitā pea mo e Poate *TBC* ko 'enau ngāue fakahoko 'a e fo'i ākenga fo'ou ko eni, Fo'i 'One'oné pea ko u tui 'e Tonga 'Eiki pea mo Vava'u Lahi, ko 'ene lava pē kimouá, pea toki si'i hoko atu e Fo'I 'One'oné, he 'oku mau 'ilo pē homau tu'u'angá ko e hapai pē ki he Hau. Pea 'oku pehē 'a e ki'i fakamālō 'Eiki Sea ki he Hou'eiki Pule'anga mālō 'aupito.

'Eiki Sea Le'ole'o : 'Io 'Eiki Minisitā *MEIDECC* pea hoko mai ai Fakafofonga Fika 15 'o Vava'u. Pe'i me'a mai Fakafofonga 'o Vava'u 15.

Mahu'inga e feongoongi ngāue mo e ngāue fakataha mo e Pule'anga

Sāmiu Vaipulu : Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, ko e me'a pē 'oku ou fie lave au ki ai 'Eiki Sea, na'e 'osi hanga pē 'e he kau fa'u lao mataotao ko ia 'o e fonuá ni he kuohilí, 'o fa'u e Laó ke faingofua 'etau ngāué. 'A ē na'a ku fehu'i atu ai 'a e pa'anga ko ē *contingency*. Koe'uhí ke 'oua 'e to e lave ia ki he pehē 'oku 'ikai ke kau he patisetí, ka ko e me'a fakatu'upakē 'oku 'omai. Ko e me'a 'oku mahu'ingá 'Eiki Sea, feongoongi 'a e ngāué, pea 'e lava leva ke 'unu e fonuá ni kimu'a. He 'ikai ke lava ia he kumi 'uhingá, ka 'e lava ia 'i he feongoongi mo e ngāue fakatahá Sea mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o : Minisitā *MEIDECC* faka'osi mai.

Fokotu'u ke ngāue'aki la 'ata lahi ke mamata 'akapulu ai kakai he teu tau ipu 'akapulu 'a māmani

'Eiki Minisitā MEIDECC : Tapu ki he Seá kae 'uma'a a'e Hou'eiki fakataha 'o e Falé. Ki'i fie tokoni atu pē 'aku Sea ki Niua. Mea'i pē 'e he Fakafofongá na'e toki fokotu'u ai 'a e ongo satelaite 'e 2, pea 'oku ...

<008>

Taimi: 1215-1220

'Eiki Minisitā MEIDECC: ... ta'etotongi pē hono ngāue'aki 'oku 'i he fale ko ē mo e 'ofisi 'o e Fakafofonga Pule'anga ko 'eku 'ai pē 'e au he ko e 'uhinga he ko 'etau talanoa ko ē ki he *TV* 'e

kei palopalema pē ia he taumaiā ‘oku ‘i ai ha ‘ū *TV* ia he ngaahi ‘api ke fai ha sio pea ‘oku ou kole pē au ki he Fakafongga ke fai ha fengāue’aki ke nau hanga ‘o ‘ai ha fu’u ‘ata lahi ‘o fokotu’u he lele ko eni ‘a e *world cup* he te nau lava pē nautolu ‘o sio ta’etotongi ai pea mo e kāinga mālō.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Eiki Nōpele hangē ‘oku ou vakai ‘oku ‘ikai ke mou fie ‘osi moutolu kuo ‘osi ‘osi ‘etau taimi kā ‘oku ou tuku atu pē kia moutolu kā ‘oku ‘i ai ‘a e me’a fakavavevave ‘oku tokanga ki ai ‘a e Tokoni Palēmia pea mo e motu’a ni ka tau faka’osi.

Lord Tu’i’āfitu: Ko e faka’osi pē Sea fakahoko atu pē ke fakamā’opo’opo pē ki he me’a ‘a e Fakafongga Ha’apai 13 mahalo na’e me’a lelei pē ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā na’e toki me’a faka’osi he si’i faingata’a’ia ‘oku hoko ‘i Fonoi he fetu’utaki mahalo ko e Minisitā eni ‘oku ne mea’i lelei ‘a e ngaahi fakatamaki fakanatula mo e anga ‘o e fetu’utaki pē na’e me’a lelei ki he si’i me’a na’e me’a ki ai. Ko Fonoi ‘oku ‘i ai pē e vaka ai he taimi ni kā ko e pōpao pē ia ‘ikai ke lava ha ‘a’alo ia he kuata ki Nomuka kā ko e fanga ki’i pōpao pē ‘oku fakamā’opo’opo atu pē ‘a e me’a na’e me’a ki ai ‘a e Fakafongga mālō.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Oku ou sio tama ke hiki ā ‘a e Feitu’u na ia ki Ha’apai talu ē ‘aneuhu mo e ‘ikai pē ke ‘i ai ha’o me’a mai ki Vava’u.

Lord Tu’i’āfitu: ‘Ikai tapu mo e Feitu’u na ‘oku ou mali mo au ki Ha’apai, na’a ke me’a ‘oku ke mali ki Niua ‘oku ou mali mo au ki Ha’apai mālō Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘O *ok* ‘ai pē mo ke ki’i me’a mai ha me’a ‘a Vava’u Hou’eiki ‘oku ou fakamālō atu kia moutolu mālō e tali fatongia mālō e fai ‘etau ngāue fakamolemole ko e ho’ata ni ‘oku ou kole atu mu’a ke tau mālōlō mou toki me’a mai mu’a ‘apongipongi he 10 koe’uhī ‘oku ma tokoua pē mo e Tokoni Palēmia si’i poaki tengetange mai ‘a e Palēmia pea ‘oku me’a folau ‘a e Sea ‘o e Fale Alea pea ‘oku ‘ikai ke ma lave’i pē ko fē ‘e fai ki ai homa fatongia kapau he ‘ikai ke u ‘i heni tau tu’utu’uni he ‘ikai ke ngofua ke lele e Fale ia pea kapau ‘e me’a e Tokoni Palēmia ‘oku fiema’u pē ke me’a heni kā ‘oku mo’ua ‘a e Tokoni Palēmia pea ‘oku ou mo’ua mo au pea ‘oku ‘i ai mo e ni’ihi ‘o e kau mēmipa ‘oku nau mo’ua kā ‘oku ou pehē tau mālōlō mu’a mou toki me’a mai ‘apongipongi he 10 ‘apongipongi. ‘Oku ou kole atu ‘oua ‘e to e fai ha to e talatala mahaki mou ‘ofa mai ā kā koe’uhī ko e fuoloa ko ē ‘a e ‘ikai ke lele e Fale ko e me’a ia ‘oku pehē mou fakamolemole pē kakai e fonua ko e me’a ko ē ‘oku pehē ai ‘a e Fale tu’unga pē ko e lahi e ngaahi ngafa fatongia talu e ‘a’ahi Fale Alea, *show* pea mo e ‘a’ahi ‘a e kau Minisitā ki he ngaahi ngāue faka-Pule’anga a’u eni te’eki ke ‘osi mai mo e fatongia e Sea ‘o e Fale Alea pea mo ‘eku foki mai ‘o tau lele ai he taimi ni, kā ‘oku ou kole atu ke tau toloi ki ‘apongipongi ka ke ma’u mai ha laumālie lelei ‘apongipongi ke fai ‘etau fakataha ‘apongipongi mou me’a hake ke tau toloi ki ‘apongipongi ki he 10.

Kelesi

(Kelesi ai pē he ‘Eiki Sea Le’ole’o e Fale toloi e feme’a’aki ki he 10:00 pongipongi Pulelulu)

<007>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea